

Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta

Rigorózní práce
Právní ochrana manželství

Konzultant: Doc. JUDr. Senta Radvanová, CSc.

Zpracovatel: Mgr. Martina Otáhalová

Leden 2007

Prohlášení o původnosti práce

Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci zpracovala samostatně a že jsem vyznačila prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpala, způsobem ve vědecké práci obvyklým.

M. Otáhalová

Mgr. Martina Otáhalová

V Praze, dne 25. ledna 2007

Obsah

Obsah	-1-
Seznam použitých zkratk	-3-
1. Úvod	-4-
2. Historický vývoj	-9-
2. 1. Manželské právo podle Obecného zákoníku občanského z roku 1811	-9-
2. 2. Právní úprava manželství v Československé republice	-10-
2. 3. Manželství v ČSSR	-11-
2. 4. Po roce 1989	-12-
3. Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti na území České republiky ve 20. století	-15-
3. 1. Sňatečnost	-15-
3. 2. Rozvodovost	-17-
4. Právo na manželství a rodinu jako základní lidské právo	-19-
4. 1. Mezinárodněprávní ochrana práva na manželství a rodinu	-19-
4. 2. Ústavně zaručené právo na rodinu v právním řádu České republiky	-21-
5. Manželství a statusová práva	-23-

6. Právní ochrana manželství v právním řádu České republiky	-30-
6. 1. Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. v původním a platném znění	-30-
6. 2. Pojem manželství	-32-
6. 3. Vznik manželství	-35-
6. 4. Neplatnost a neexistence manželství	-43-
6. 5. Majetkové vztahy manželů	-52-
6. 6. Zánik manželství	-63-
7. Nesezdané soužití	-72-
7. 1. Vymezení pojmu	-72-
7. 2. Majetkové vztahy druha a družky	-73-
7. 3. Bydlení druha a družky	-74-
7. 4. Vyživovací povinnost mezi druhem a družkou	-75-
7. 5. Dědické nároky druha a družky	-76-
7. 6. Vztahy druha a družky ke společnému dítěti	-77-
8. Registrované partnerství	-78-
8. 1. Registrované partnerství v právních úpravách jiných evropských států	-79-
8. 2. Přípravy zákona o registrovaném partnerství v České republice	-85-
8. 3. Zákon o registrovaném partnerství	-87-
9. Závěr	-98-
Seznam použité literatury	-104-

Seznam použitých zkratk

ABGB	zákon č. 946/1811 Sb. z. s., Obecný zákoník občanský (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch)
ZOR	zákon č. 93/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů
OZ	zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů
OSŘ	zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů
ZORegP	zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů

1. Úvod

Většina základních mezilidských vztahů se utváří v rodině. Člověk se do ní zpravidla narodí, žije v ní, nechává se jí od počátku ovlivňovat. Vytvořit definici rodiny je obtížné. Obecně lze říci, že rodina je skupina osob spojených citovými, biologickými, ekonomickými a v neposlední řadě právními svazky. Jde minimálně o dvě osoby, jejichž vztah je nejčastěji založen manželstvím nebo mateřstvím, resp. jiným příbuzenským svazkem.

V minulosti byla často uznávána pouze rodina, která byla založena manželstvím, tj. státem či právem uznaným svazkem dvou lidí rozdílného pohlaví. Instituce manželství byla považována za základní, často jedinou správnou formu partnerského soužití. Stát odnepaměti poskytoval prostřednictvím práva takovému svazku zvláštní ochranu. Ta je obsažena v péči orgánů veřejné moci o to, aby platné manželství nebylo nikým ohrožováno a vzájemné vztahy manželů nebyly svévolně narušovány. Kromě toho je možno spatřovat ochranu manželství i ve zvláštní pozornosti, která je manželství v jednotlivých právních úpravách věnována. Samotný vznik, zánik či podmínky existence manželství a vzájemné osobní a majetkové vztahy manželů byly od dob prvních právních řádů upraveny v pramenech práva v rámci rodinného práva. Přestože jde o právní odvětví soukromoprávního charakteru, odchýlit se od závazných právních pravidel rodinného práva vlastní smluvní nebo obdobnou úpravou je možné jen zřídka, většinou vůbec ne. Zákonodárce tak vyjadřuje význam manželství ve společnosti a zájem na zachování základních morálních a společenských pravidel manželského života.

Transformace hospodářských a společenských poměrů i právního řádu naší země ovlivňuje také demografické chování obyvatel a rodinný život a přináší s sebou nové pohledy na formování rodiny i její úlohu ve společnosti. Mění se také všeobecné mínění

obyvatelstva, dochází k uvolnění dosavadních společenských tradic a odklonu od dřívějších přísných morálních zásad, zdůrazňovaných především církví. Někdejší odmítání partnerského soužití muže a ženy bez uzavření manželství i soužití dvou osob stejného pohlaví je v dnešní době již překonáno. Lze jej ještě občas pozorovat u příslušníků starších generací, obecně je ale společensky nejen tolerováno, ale je také pocíťována potřeba důslednější právní regulace těchto forem partnerského soužití.

Uzavírání manželství není nepochybně výsadou mladých lidí, při zkoumání oblíbenosti a míry využívání této instituce se však sociologické i psychologické výzkumy soustřeďují především na tuto věkovou skupinu. Ze statistických výsledků lze vyčíst trend odsouvání sňatku a také rodičovství do pozdějšího věku. Průměrný věk uzavírání prvního manželství vzrostl za posledních deset let o téměř pět let (zatímco v roce 1993 byl průměrný věk žen vstupujících poprvé do manželství 23, 2 let, o deset let později to bylo již 28 let). Kde hledat příčinu takové změny? Výrazným aspektem je zde v důsledku změny politického režimu v roce 1989 a hospodářského vývoje v devadesátých letech změna žebříčku hodnot, v němž se před rodinný život časově umístil kariérní postup a s ním spojená nutnost vzdělávat se, k čemuž je potřeba dostatek času, který může být a zpravidla bývá okleštěn rodinným životem, potažmo rodičovstvím a povinnostmi z něj plynoucími. Také nově otevřených možností cestování lze lépe využívat nezávisle na takových povinnostech.

Trend vstupování do manželství v pozdějším věku má však pravděpodobně pozitivní vliv na trvanlivost manželského soužití. Nejen že celkově vzrůstá věková hranice rozvádějících se manželů (to lze ovšem přičítat i vyšší věkové hranici vstupu do manželství), ale prodlužuje se průměrná délka trvání manželství, a to z 10,5 na 12,1 roku. Tento pozitivní výsledek vyplývající ze statistického výzkumu

provedeného v roce 2004 lze připisovat mj. tomu, že lidé vstupující do manželství ve vyšším věku si jsou mnohem lépe vědomi svých priorit a požadavků na druhého partnera a jsou díky bohatším životním zkušenostem a rozvážnějším přístupu k životu tolerantnější. Více si také váží takových hodnot, jakými jsou v životě člověka láska, porozumění a rodina.

Společenský účel manželství se velmi podobá společenskému účelu rodiny, který spočívá ve funkci biologické, výchovné a ekonomické. S vývojem společnosti se však stále intenzivněji nabízí otázka, zda tyto funkce může plnit pouze rodina založená manželstvím, či zda je manželství jen formální záležitostí, pro výše uvedené funkce rodiny nerozhodující. Jen těžko by obstál názor, že manželství je zárukou dobrého fungování rodiny. Vždyť snad každý z nás se někdy setkal s partnery, kteří spolu žili harmonicky, aniž by uzavřeli manželství, a naopak s manžely, jejichž společné soužití bylo provázeno silnými spory a často vyústilo v zánik manželství. S harmonickým partnerským vztahem pak souvisí také výchova dětí, ať už jde o děti společné, anebo o děti jen jednoho z partnerů, kde často vzájemná láska partnerů jde ruku v ruce s láskou jednoho z partnerů k dětem druhého z nich. Rovněž ekonomická funkce, spočívající v zajišťování základního hmotného zabezpečení členů rodiny a ve vzájemné povinnosti členů rodiny vzájemně si pomáhat a společně pečovat o zachování i zvyšování hmotné a kulturní úrovně rodiny, zde pravděpodobně není odvislá od manželství.

Proč tedy existuje manželství a proč se i po staletích, kdy prošlo nemalým vývojem, těší stále ještě značné oblibě? Domnívám se, že jeho nezanedbatelnou a do jisté míry i lákavou funkcí je určitá míra stability společného soužití, která se ženě a muži nabízí. Samozřejmě není tato stabilita nedotknutelná a rozhodnutí uzavřít manželství nemůže znamenat povinnost setrvat v něm po zbytek života obou

manželů. Taková povinnost by jistě ve většině případů vedla k vnitřnímu rozkladu rodiny a neprospěla by ani jejím členům, ani společnosti. Právo zde zná možnost rozvodu, která se ale připouští až tam, kde je zcela zřejmé, že původní funkce manželství a dobré manželské soužití se již nepodaří obnovit. Stabilitu manželství lze zde ale spatřovat především v proceduře, která rozvod provází. Než se muž a žena rozhodnou nechat své manželství rozvést, často (i když to není pravidlem) se pokusí najít smírnou cestu k jeho udržení. Ke stejné snaze může do jisté míry pak přispět i doba, po níž se vede rozvodové řízení, neboť na rozdíl od nesezdaného partnerského řízení nestačí k zániku manželského svazku pouze odchod jednoho z partnerů ze společného domova či zpřetrhání jakýchkoli vztahů, od citových až po majetkové. Kromě stability poskytuje instituce manželství také možnost uspořádání vzájemných práv a povinností manželů a vnesení různých ze zákona plynoucích jistot do vzájemných vztahů manželů, jakož i do postavení nezletilých dětí v manželství. Vzájemné vztahy členů rodiny tak nemusí být zakládány různými právními úkony pro každý konkrétní vztah zvlášť, nýbrž stačí jediný úkon – prohlášení o vstupu do manželství, aby bylo zřejmé, která práva a povinnosti a od kterého okamžiku zde vznikají.

Ve své práci bych se chtěla zaměřit na význam manželství a jeho společenskou úlohu v naší zemi v současnosti, s krátkým ohlédnutím do minulosti. Hlavním cílem mé práce je pohled na ochranu manželství tak, jak byla a je této instituci státem a právem poskytována, přičemž budu věnovat pozornost nejen samotné právní úpravě manželství v rámci rodinného práva, ale zmíním se i o ústavněprávních základech práva na rodinu a manželství a úpravě těchto základních lidských práv v mezinárodněprávních dokumentech. Význam manželství v dnešní společnosti bych pak ráda srovnala podle mého názoru s narůstajícím významem jiných forem

partnerského soužití, tedy tzv. nesezdaného soužití muže a ženy
a tzv. registrovaného partnerství osob stejného pohlaví.

2. Historický vývoj

Dnešní právní úpravy manželství jsou výsledkem dlouhého vývoje společnosti a práva. Lze konstatovat, že manželství bylo na našem území vždy považováno za jakýsi společensky uznávaný svazek muže a ženy, stvrzený státem či církví a požívající zvláštní ochrany. V různých obdobích se lišilo především vzájemné postavení muže a ženy, které se časem přibližovalo, až vyústilo v dnešní zrovnoprávnění. Rovněž vznik, zánik nebo podmínky platnosti manželství byly v různých dobách upraveny odlišně. V této kapitole se zaměřím na vývoj právní úpravy manželství na našem území od vydání rakouského Občanského zákoníku roku 1811.

2.1. Manželské právo podle Obecného zákoníku občanského z roku 1811

Právní úprava manželství, obsažená v Obecném zákoníku občanském vydaném roku 1811¹, spočívá na předpisech kanonického práva. Na manželství hledí jako na smlouvu, jejímž uzavřením se manželé zavazují k plnění vzájemných povinností. Podle představ o smluvní svobodě vychází i právní úprava manželství ze základního požadavku svobody snubní, tj. že manželství může uzavřít každý, komu nebrání nějaká zákonná překážka (např. duševní porucha, nedostatek věku, vynucení souhlasu, omyl v osobě manžela, trvajících manželství, příbuzenství, odsouzení k těžkému trestu, rozdíl v náboženství). Na překážku byl i nedostatek ohlášek a slavnostního souhlasu před osobou duchovní. Při uzavírání manželství byl vyžadován souhlas orgánu veřejné správy.

¹ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch

Žena nebyla v rovnoprávném postavení k muži. Muž byl hlavou rodiny, žena byla podřízena jeho moci. Měla ho následovat, pomáhat mu v hospodářství a obydlí, plnit jeho nařízení.

Manželství zanikalo např. rozlukou, smrtí jednoho z manželů či jeho prohlášením za mrtvého. Právní terminologie rozlišovala rozvod a rozluku. Jestliže manželé po rozchodu nesmějí uzavřít nové manželství, jde o rozvod. O rozluce mluvíme tehdy, jestliže mají manželé právo vstoupit do manželství nového.

Pro katolíky byla rozluka zakázána a povolen jim byl pouze tzv. rozvod od stolu a lože, po němž spolu manželé sice nemuseli společně žít, ale neznamenal zánik manželství a zavazoval manžele k vzájemné věrnosti. Rozluku připouštělo rakouské zákonodárství u evangelíků a u židů. Pro každé náboženské vyznání tak platily jiné předpisy o rozlučitelnosti manželství.

Později došlo k zavedení subsidiárních civilních sňatků. Jestliže duchovní odmítali udělit souhlas s uzavřením sňatků pro důvody, které církevní právo neuznávalo, mohli snoubenci uzavřít manželství před orgány státními. Tento stav zůstal základem právní úpravy až do roku 1949, kdy se stal civilní sňatek obligatorním až do roku 1992.

2.2. Právní úprava manželství v Československé republice

Právní řád nově vzniklé Československé republiky recipoval občanské právo rakouské a obyčejové právo uherské. Tato skutečnost vyvolala potřebu sjednocení právní úpravy občanského a rodinného práva.

První významnou právní normou v oblasti rodinného práva byl zákon č. 320/1919 Sb. z. a n., který sjednotil úpravu uzavírání manželství v českých zemích a na Slovensku. Byl zaveden fakultativní civilní sňatek, který nahradil v českých zemích výlučnost

církevního sňatku (s výjimkou bezkonfesních) a na Slovensku dosavadní obligatorní civilní způsob uzavření manželství.

Nové československé právo vycházelo z práva každého žít ve spokojeném manželství. Váže tedy platné uzavření manželství na svobodný, dobrovolný konsensus snoubenců. Stejně dobrovolným má zůstat i setrvání v manželství. Zákon připouští rozloučení manželství a umožňuje také rozloučeným manželům vstoupit do manželství nového. Důvody pro rozluky jsou v zákoně taxativně uvedeny. Rozluka se připouští například v případě cizoložství, byl-li druhý manžel odsouzen k trestu odnětí svobody v délce trvání nejméně tří let, opustil-li svého manžela a nevrátil-li se na soudní vyzvání do šesti měsíců, nebo jestliže nastal hluboký rozvrat manželství a nelze spravedlivě požadovat, aby manželé dále v manželství setrvali.

Zákon také upravuje možnost pro ta manželství, která byla před jeho účinností rozvedena, aby byla přeměněna z rozvedených na rozloučená, tj. s právem každého z bývalých manželů uzavřít nové manželství. Žádost bylo možno podat po uplynutí jednoho roku od rozvodu, pokud manželé neobnovili manželské společenství.

2.3. Manželství v ČSSR

Společenské změny po únoru 1948 předpokládaly i změnu právního řádu v oblasti rodiny a manželství. Historickým právním zásahem do úpravy rodinných vztahů bylo vydání Ústavy 9. května. Její principy, určující základní rysy vztahů v rodině, byly již tehdy principy socialistického rodinného práva. Šlo o princip rovnoprávnosti muže a ženy, ochrany manželství, rodiny a mateřství zakotvený v čl. 10 odst. 1. Ustanovení Ústavy zasahovalo do dosavadního právního pořádku proto, že nadále nebylo možno použít takových ustanovení jednotlivých právních norem, která by

Ústavě odporovala. Právní předpisy týkající se rodinných vztahů se rázem staly téměř nepoužitelnými.²

Prvním významným poúnorovým předpisem upravujícím rodinné právo byl zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném. Institut manželství byl vyňat z občanského zákoníku. Byl zaveden obligatorní civilní sňatek, manželství se uzavíralo souhlasným prohlášením muže a ženy před státním lidovým orgánem - místním národním výborem. Zákon o právu rodinném byl uveden úvodními články vyjadřujícími mimo jiné význam manželství pro rodinu, její členy i pro společnost. Rovněž zde byla vyslovena právní ochrana manželství.³

Ze zvláštního významu manželství vycházela také Ústava z roku 1960, která rovněž ve svém čl. 26 odst. 1 stavěla mateřství, manželství a rodinu pod ochranu státu.

Zákon o rodině č. 94/1963 Sb. navázal na předchozí zákon o právu rodinném. V jeho základních zásadách, jakož i v § 23 byla ochrana manželství také výslovně zakotvena. Ze změn oproti předchozí úpravě stojí za zmínku zrušení překážky švagrovství pro uzavření manželství.

2.4. Po roce 1989

I po společenských a politických změnách v roce 1989 zůstal zákon č. 94/1963 Sb. v platnosti. Novela z roku 1992⁴ zavedla fakultativní církevní sňatek. Další významnou novelou byla novela

² Radvanová, S.: Manželství a rodina v ČSSR, Orbis, Praha, 1964

³ Zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, byl uvozen takto: „Aby byly dány předpoklady pro vytvoření manželství jako dobrovolného a trvalého životního společenství muže a ženy, založeného zákonným způsobem, které jako základ rodiny bude sloužit zájmům všech jejích členů i prospěchu společnosti v souladu s jejím pokrokovým vývojem, aby byly uvedeny v život zásady ústavy o stejném postavení mužů i žen a o právech dětí bez rozdílu původu a aby byla zajištěna ochrana manželství a rodiny tak, aby rodina byla zdravou základnou vývoje národa, ustanovuje se:“

⁴ Zákon č. 234/1992 Sb.

z roku 1998⁵, která přinesla důležité změny především v problematice rozvodu. Právní úprava rozvodu v zákoně o rodině tak v důsledku dosáhla poměrně vysoké, s vyspělejšími evropskými zeměmi srovnatelné úrovně. Zatímco do roku 1998 byly podmínky, za nichž mohlo být manželství rozvedeno, stanoveny poměrně přísně a do značné míry zde byly zohledněny zájmy společnosti, novela v roce 1998 zavedla rozvod po vzájemné dohodě manželů. K rozvedení manželství je nadále třeba víceméně prohlášení, resp. prokázání takového stavu rozvratu manželství, z něž lze usuzovat, že dobré a spokojené, resp. alespoň bezproblémové manželské soužití nebude obnoveno. Přihlédnuto má být k příčinám rozvratu manželství, svou roli však zde zcela ztrácejí společenské zájmy, na které zákon již nepamatuje a na něž soud při rozhodování o rozvodu manželství nadále nebere zřetel. Podmínění rozvodu společenskými zájmy lze považovat za přežitek právního prostředí socialistického státu, které v dnešním právním řádu již nenachází uplatnění, neboť v popředí zájmu stojí blaho jednotlivce, v tomto případě manželů a jejich nezletilých dětí, nikoli však zájem společnosti.

Dále novela z roku 1998 znamenala také přínos v ochraně nezletilých dětí pro případ rozvodu, která se zde rozvíjí ve dvou rovinách. Za prvé se zde zákonem zakazuje rozvést manželství tehdy, byly-li by rozvodem ohroženy zvláštní zájmy dětí. Těmito zájmy nerozumí zákon běžné psychické obtíže vyrovnat se s rozvodem rodičů, které jistě provázejí většinu rozvodů manželství s nezletilými dětmi, nýbrž má zde na mysli zájmy zvláštního druhu, které by zpravidla způsobily značné životní komplikace dítěti, jakož i mnohdy tomu z rodičů, který dítě dostane do péče, popř. komplikace dalším nezletilým dítětem v tomto manželství. Nejčastěji se bude zřejmě jednat o vážná zdravotní postižení, kdy špatný psychický vývoj dítěte

⁵ Zákon č. 91/1998 Sb.

by znamenal celkové zhoršení zdravotního stavu dítěte, nebo kdy by péče jednoho rodiče o takové dítě, popř. v kombinaci s péčí o ostatní nezletilé děti znamenala nadměrnou zátěž pro pečujícího manžela. Druhá rovina ochrany nezletilých dětí pro případ rozvodu spočívá v zákazu rozvést manželství dříve, než dojde k úpravě poměrů nezletilých dětí. Řízení o úpravě poměrů nezletilých dětí tak bylo odděleno od řízení o rozvodu a rozhodnutí o rozvodu manželství bylo nadále podmíněno právní mocí rozhodnutí, jímž se upravují poměry nezletilých dětí.

V současné době je zpracováván v rámci Ministerstva spravedlnosti ČR návrh nového občanského zákoníku, jehož součástí je i rodinné právo, kterému je věnována část druhá. Autory návrhu tohoto kodexu jsou prof. Dr. JUDr. Karel Eliáš a Doc. JUDr. Michaela Zuklínová, CSc. Jeho projednání v Parlamentu ČR je plánováno na rok 2008, případná účinnost pak na 1. leden 2010. Nový občanský zákoník má představovat jednotný, ucelený kodex soukromého práva, k němuž se rodinné právo bezpochyby řadí. Pro komplexnost civilního kodexu je tedy vhodné, aby soukromoprávní vztahy v něm byly co možná v největší míře koncentrovány. Kromě základních rodinně-právních institutů, které jsou dosud upraveny v zákoně o rodině, bude napříště do rodinného práva systematicky začleněno také manželské majetkové právo, dále právo manželského a rodinného bydlení a další otázky s rodinou spojené, z nichž za zmínku stojí především právní úprava registrovaného partnerství a normy proti domácímu násilí.

Koncepční zařazení norem práva rodinného v druhé části občanského zákoníku lze považovat za správné, neboť zde navazuje na statusová práva.⁶

⁶ Doc. JUDr. Zdeňka Králíčková, Ph. D.: České rodinné právo po vstupu České republiky do Evropské unie, Právní rozhledy 21/2005

3. Vývoj sňatečnosti a rozvodovosti na území České republiky ve 20. století

3.1. Sňatečnost

Česká rodina, stejně jako rodina evropská a světová, prošla v posledních padesáti letech mnoha změnami. Postavení rodiny a její stabilitu ovlivňují nejen společensko-ekonomické podmínky, ale také vývoj sňatečnosti a rozvodovosti. Míra sňatečnosti je v naší republice tradičně vysoká a udržovala se na vysoké úrovni i v období, kdy v západní Evropě a hlavně Skandinávii značně klesla. Mezi příčiny vysoké sňatečnosti patří mimo jiné tradice a veřejné mínění, preference rodiny v systému sociální bytové politiky a také nízká úroveň antikoncepce.

Sňatečnost citlivě reaguje na průběh ekonomické a sociální transformace v naší společnosti. V posledních letech se její úroveň začíná přibližovat úrovni západoevropských zemí.⁷ Mnoho mladých lidí spojuje svou blízkou budoucnost především se studiem, s nástupem do zaměstnání a profesním postupem, nebo se snaží alespoň získat nejprve hmotné zabezpečení pro svou potenciální budoucí rodinu. Významným ovlivňujícím faktorem je zde i otevření hranic po roce 1989, kdy se mladým lidem naskytuje možnost studia či práce v zahraničí. Uzavírání manželství a založení rodiny je tak mladými lidmi odsouváno na pozdější dobu.

V souvislosti s ekonomickými a společenskými změnami i s veřejným míněním nabývá na popularitě tzv. faktické soužití muže a ženy, kteří spolu sice žijí ve společné domácnosti a často mají i společně děti, ale nehodlají uzavřít manželství. Důvody pro to mívají různé, od ekonomických až po názory, že manželství je pouze formální svazek a že spolu dva lidé mohou žít i bez úředního aktu.

⁷ Bakalář, E. - Novákovi, M.a D. a kol.: Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1996

Často jsou důvodem i různé sociální dávky, na něž by oprávněná osoba uzavřením manželství ztratila nárok (např. vdovský či vdovecký důchod).

V minulém století byla míra sňatečnosti na území dnešní České republiky ovlivňována v různých obdobích různými faktory. Výraznou úlohu hrály bezpochyby obě světové války, později byla sňatečnost ovlivňována především hospodářskými poměry a společenskými pohledy na manželství. Socialistická společnost považovala manželství za základní a prakticky jediné správné soužití muže a ženy, stát stavěl manželství nad všechny jiné formy soužití partnerů a zdůrazňoval jeho zvláštní ochranu. Po roce 1989 došlo k uvolnění společenských poměrů a vybudování většího prostoru pro tzv. nesezdaná partnerská soužití.

V jednotlivých etapách 20. století je tedy počet sňatků různý. Statistické údaje za období 1900 až 1918 a 1938 až 1945 byly Českým statistickým úřadem zpracovávány za jiný územní celek, než je současná Česká republika. Data za tato léta bylo nutno přepočítat pouze na území České republiky, proto nejsou zcela přesná.

V období rakousko-uherské monarchie a za první světové války byl počet sňatků relativně nízký. Po vzniku samostatného československého státu lze zaznamenat nárůst sňatků, jejichž počet ale postupem doby mírně klesá. V zásadě se ale počet sňatků za rok pohybuje kolem 90 000, v některých letech je to více než 100 000, v roce 1920 dosahuje dokonce více než 135 000 sňatků. Pokles sňatečnosti nastává v 50. letech, kdy se počet sňatků za rok pohybuje kolem 70 000. Zhruba od poloviny 60. let stoupá opět na 80 000 až 90 000, po roce 1990 nastává prudký pokles až na něco málo přes 50 000 za rok 1999. Kolem tohoto počtu se pak sňatečnost pohybuje i v dalších letech až do současnosti.

3.2. Rozvodovost

S podobnými společenskými ukazateli jako sňatečnost souvisí rovněž rozvodovost. Počet rozvodů je úzce spjat s počtem sňatků, neboť jen ty svazky muže a ženy, které mají formu manželství, mohou být rozvedeny, nejsou tedy zohledněna rozpadnuvší se faktická soužití. Rozvodovost se vyjadřuje počtem rozvodů na určitý počet (zpravidla 100) sňatků za rok.

Rozvodovost je v České republice i při mezinárodním srovnání velmi vysoká. Stabilita manželství záleží především na manželech samotných, je však ovlivňována řadou společenských faktorů. Značný vliv má na rozvodovost náboženství, u věřících je možno pozorovat méně rozvodů než je tomu u lidí bez vyznání. Rozvodovost se výrazně liší podle místa a stupně urbanizace. Nejvyšší je ve velkých městech a průmyslových oblastech, nejnižší pak na venkově. Naopak stupeň dosaženého vzdělání nehraje výraznější roli.

V České republice je možno vysokou míru rozvodovosti pozorovat především u mladých lidí. To souvisí s časným uzavíráním sňatků zpravidla z důvodu těhotenství partnerky. Se zlepšující se kvalitou antikoncepce i s důkladnější sexuální osvětou ve školách však počet takových sňatků klesá.

S nízkým věkem snoubenců souvisí i vysoká rozvodovost nejmladších manželství – do 4 let po sňatku. V roce 1960 bylo 34,7 % rozvádějících se manželství kratších než 5 let, v roce 1990 to bylo už téměř 40 %. Ve srovnání se západní Evropou patří tato „mladá“ rozvodovost mezi nejvyšší. Naopak u „starších“ manželství (20 a více let) je naše rozvodovost ve srovnání se západním světem poměrně nízká.⁸

⁸ Bakalář, E. - Novákovi, M. a D. a kol.: Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1996

V České republice lze pozorovat nárůst rozvodovosti zejména po roce 1990. Oproti dřívější míře rozvodovosti zhruba 20 až 35 rozvodů na 100 sňatků roste rozvodovost od roku 1991 až na 45 rozvodů na 100 sňatků, po roce 2000 dosahuje 50 rozvodů na 100 sňatků.

4. Právo na manželství a rodinu jako základní lidské právo

4.1. Mezinárodněprávní ochrana manželství a práva na rodinu

Právo na soukromý život, jehož součástí je nepochybně i právo uzavřít manželství a založit rodinu, je zakotveno již mezinárodním právem v několika právních dokumentech poskytujících ochranu základním lidským právům a svobodám.

Základní práva a svobody jsou nezadatelné a nezcizitelné. To znamená, že nikdo se jich nemůže dobrovolně vzdát, ani mu nemohou být jiným subjektem odejmuty. Nezanikají ani plynutím času a jejich případným nevykonáváním, jsou tedy nepromlčitelné.

Každý má právo podle své vůle upravit své rodinné a partnerské poměry, mimo jiné uzavřením manželství, stejně jako vytvářet a udržovat zdravé rodinné prostředí. Nikdo naopak nesmí být nucen vstoupit do manželství, pokud tak učinit nechce. Překážky pro uzavření manželství mohou být stanoveny toliko zákonem a musí být objektivně závadné pro plnění účelu manželství. Bývá to zpravidla nedostatek věku, nedostatek duševní způsobilosti nebo současné setrvávání v jiném manželství. Každému pak náleží práva a povinnosti, která jsou zákonem s manželstvím spojena.

Všeobecná deklarace lidských práv upravuje v čl. 12 právo na respektování soukromí, zakazuje mimo jiné svévolné zasahování do soukromého života a do rodiny. Čl. 16 pak toto výslovně rozšiřuje na právo uzavřít manželství. Muži a ženy způsobilí uzavřít sňatek mají právo vstoupit do manželství a založit rodinu. Zásah do těchto práv z důvodů rasových, národnostních nebo náboženských je vyloučen. K uzavření manželství je třeba svobodného a plného souhlasu

nastávajících manželů. Je tak vyjádřena dobrovolnost vstupu do manželství.

Úprava v Mezinárodním paktu o občanských a politických právech se od Všeobecné deklarace lidských práv výrazně neliší. Je možné zmínit se opět o zákazu svévolného zasahování do soukromého života, do rodiny a domova, formulovaném v čl. 17, o ochraně rodiny a o právu mužů a žen uzavřít po dosažení přiměřeného věku sňatek a založit rodinu, jak je zakotveno v čl. 23. K uzavření manželství je i zde vyžadováno svobodného a plného souhlasu snoubenců.

Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech zakotvuje v čl. 10 ochranu rodiny jakožto základní jednotky společnosti a dobrovolnost vstupu do manželství.

Rovněž Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod zaručuje v čl. 8 právo na respektování rodinného a soukromého života. Judikatura Evropského soudu se vyjadřuje k této problematice tak, že „rodinný život ve smyslu čl. 8 Úmluvy se neomezuje jen na vztahy mezi rodiči a nezletilými dětmi, nýbrž zahrnuje i vztahy vzdálenějších členů rodiny“ (Bronda. v. Itálie, rozsudek z 9. 6. 1998). Soud ve věci *Marckx v. Belgie* č. 2 stanovil, že vnitrostátní právní systém musí členům společnosti umožnit vést normální rodinný život a zajistit, aby se rodinné vztahy mezi jednotlivými členy rodiny normálně rozvíjely.⁹ Tato práva jsou rozšířena v čl. 12 Úmluvy na právo uzavřít manželství a založit rodinu v souladu s vnitrostátními zákony.

Právo na rodinu a uzavření manželství je často řazeno mezi sociální práva. Jeho úprava v Evropské sociální chartě je omezena na sociální a hospodářská práva rodin. Pro zajištění potřebných

⁹ Radvanová, S.: Portrét rodiny (na pozadí právního řádu), Sborník z konference Společnosti pro plánované rodičovství, Pardubice, 2003

podmínek k plnému rozvoji rodiny se smluvní strany zavazují podporovat hospodářskou, právní a sociální ochranu rodinného života takovými prostředky, jako jsou sociální a rodinné dávky, daňová opatření, poskytování rodinného bydlení, příspěvky novomanželům a další vhodné prostředky. Podrobnější úprava je ponechána právním řádům smluvních stran.

V budoucnu má být ochrana soukromí, rodiny a manželství zakotvena také v tzv. Evropské ústavě, pokud bude členskými státy Evropské unie schválena. Těmto právům se zde dostalo poměrně významného umístění, a to v části II v hlavě druhé nazvané Svobody, kde jsou jim věnovány jedny z předních článků (čl. 67 a 69), které předcházejí takovým základním svobodám člověka, jako jsou svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání, svoboda projevu či právo na vlastnictví. Zaručuje se výkon práva na uzavření manželství a založení rodiny v souladu s vnitrostátními zákony.

4.2. Ústavně zaručené právo na rodinu v právním řádu České republiky

Také právní řád České republiky řadí právo na soukromý život a rodinu mezi základní lidská práva. Samostatně je právo na ochranu rodiny zakotveno v čl. 32 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, která je na základě čl. 3 a čl. 112 odst. 1 Ústavy součástí ústavního pořádku České republiky.

Čl. 32 odst. 1 Listiny navazuje na výše zmíněné mezinárodněprávní dokumenty. Zaručuje právní ochranu rodičovství, rodině, dětem a mladistvým. Tato ochrana je zabezpečena komukoli, tj. českým občanům (české rodině) i cizincům (cizím i smíšeným rodinám), a to v mezích zákona.

Ve své velké obecnosti je čl. 32 odst. 1 právně-politické vyjádření povinnosti státu svým zákonodárstvím takovouto ochranu

poskytnout. Je možno se jí domáhat podle zvláštních zákonů (např. podle zákona o rodině, zákona o sociálním zabezpečení, zákoníku práce).

Ochrana manželství v Listině základních práv a svobod však výslovně zakotvena není. Oproti dřívějším úpravám v Ústavě z roku 1920, v Ústavě z roku 1948 a v Ústavě z roku 1960, kde byla taková ochrana zaručena přímo nejen rodině obecně, ale také manželství samotnému, jde o jisté oslabení postavení manželství, jehož ochranu můžeme dovozovat jen prostřednictvím ochrany rodiny, pod kterou zákonodárce manželství zahrnul. Manželství tím ztratilo na svém výsadním, na rodině či rodičovství (ve zmíněných Ústavách z let 1920, 1948 a 1960 se hovoří o mateřství) nezávislém postavení.

Rodina může být vytvořena i druhem a družkou, nově náš právní řád uznává také registrované soužití osob stejného pohlaví, které tím také uznává za rodinu. Rodinu tvoří nepochybně i bezdětní manželé, kteří osaměli. Obdobné platí pro druha a družku. Rodinu tvoří i jen jeden rodič a alespoň jedno dítě.

Ústavněprávně jsou zaručena také rovná práva dětí narozených v manželství a mimo ně.¹⁰ Právně u nás neexistuje pojem „nemanželské dítě“. Odpadá tak nutnost uzavírat manželství jen proto, aby se zabránilo jakékoli diskriminaci dětí narozených z nemanželských svazků.

Ochrany práva na uzavření manželství a výkon práv s manželstvím a rodinou souvisejících se lze dovolat u obecných soudů i u Ústavního soudu České republiky.

¹⁰ Čl. 32 odst. 3 Listiny základních práv a svobod

5. Manželství a statusová práva

Statusovými právy se rozumí práva spojená přímo s osobou v právním slova smyslu, tj. tím, kdo má právní subjektivitu, tzn. je způsobilý mít práva a povinnosti. Způsobilost člověka k právům a povinnostem vzniká narozením, a to u každého bez ohledu na pohlaví, rasu, barvu pleti, původ, smýšlení, majetkové poměry či jiné postavení. Přiznává se i dítěti již počatému, pokud se narodí živé. Zaniká pak smrtí, resp. prohlášením za mrtvého. Teorie často hovoří o tzv. právní způsobilosti, kterou se označuje souhrnně jak právní subjektivita (tzv. právní status pasivní), tak způsobilost k právním úkonům (tzv. právní status aktivní). Způsobilost brát na sebe práva a povinnosti právními úkony a s tím spojovaná i tzv. deliktní způsobilost (tedy odpovědnost za vlastní protiprávní chování) však nevzniká bezpodmínečně se vznikem právní osoby, nýbrž je nabývána dosažením zletilosti, tj. 18 let věku, a na rozdíl od právní subjektivity může být omezena nebo zcela odebrána rozhodnutím soudu. Právní důsledky plynoucí z toho, že někdo je osobou v právním smyslu, vyjadřuje pojem „právní status“. Práva týkající se osobního stavu jsou úzce spjata s rodinou, jež má pro jejich existenci zásadní význam.¹¹

Rodinu vytváří muž a žena, tedy osoby rozdílného pohlaví. Pohlaví je skutečností vedoucí k určení osobního stavu jedince. Jeho význam je spojen s uzavřením manželství. Platná právní úprava umožňuje uzavřít manželství pouze muži a ženě. Osoby stejného pohlaví spolu manželství uzavřít nemohou. V mnoha evropských státech jim právní úpravy dávají možnost uzavřít svazek obdobný, v některých zemích je již dokonce osobám stejného pohlaví přístupné i manželství. Po dlouholetých diskuzích a přípravách byl v roce 2006

¹¹ Radvanová, S.: Rodina jako zdroj statusových práv, Správní právo, Sborník 5 - 6, 2003

schválen zákon o registrovaném partnerství¹², který znamená právní zakotvení instituce soužití dvou osob stejného pohlaví a úpravu jejich vzájemných práv a povinností. S uzavřením registrovaného partnerství jsou napříště na základě tohoto zákona spojena obdobná práva a povinnosti jako s uzavřením manželství.

Právní ochrana manželství má význam pro vznik práv osobního stavu a s nimi spojených vzájemných práv a povinností manželů. Osobní stav vznikající uzavřením manželství určuje postavení fyzické osoby v řadě soukromoprávních vztahů. Ať už se jedná o změnu příjmení ženy, popř. muže v důsledku sňatku, či o právo zastupovat manžela v jeho běžných záležitostech nebo o práva vyplývající z dědictví, má zde manželství pro právní status v různých situacích různý, avšak poměrně velký význam.

Pro vznik některých nároků se vychází ze stavu právního, nikoli faktického, tzn. není podstatné, zda dotyčné osoby skutečně spolu žijí, popřípadě fakticky vykonávají vzájemná práva a povinnosti manželů. Nemusí tomu tak ale být vždy. Například v dědickém právu se počítá s titulem zákonného dědice pro manžela vždy, tedy i v případě, že manželé spolu nežijí. Naopak právo společného nájmu bytu může zaniknout tomu z manželů, který trvale opustí společnou domácnost, i když manželství dále trvá.¹³

Uzavřením manželství je manželům zajištěna také určitá výhoda snadného prokazování samotné existence manželství a tedy i z něj vyplývajících práv. Zatímco u neseďaných partnerů je pro vznik řady vzájemných práv i práv vůči třetím osobám třeba zvláštních dokumentů, např. smluv a plných mocí, které pak slouží také k prokázání existence těchto jednotlivých práv, u manželů stačí pro vznik všech obdobných práv provázejících společné soužití uzavřít

¹² Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů

¹³ Radvanová, S.: Rodina jako zdroj statusových práv, Správní právo, Sborník 5 - 6, 2003

sňatek a získat s tím spojený úřední dokument, tzv. oddací list. Existenci manželství lze také následně prokázat občanským průkazem, v němž je zaznamenán rodinný stav držitele, popř. jméno, příjmení a rodné číslo manžela.

Důležitou změnou osobního stavu, která je s uzavřením manželství spojena, je změna příjmení jednoho z manželů. Avšak tato změna není po právní stránce nutná. Zákon o rodině pouze stanoví povinnost snoubenců při uzavírání manželství prohlásit před matričním úřadem nebo oprávněným orgánem církve, které příjmení budou užívat. Nejčastěji si snoubenci volí příjmení jednoho z nich, a to zpravidla muže, jako společné příjmení pro oba. Jako alternativu nabízí zákon ponechání dosavadního příjmení každému ze snoubenců, anebo si může jeden z nich zvolit kombinaci společného příjmení na prvním místě a svého dosavadního příjmení na druhém místě. Bylo-li však toto dosavadní příjmení složeno ze dvou příjmení, může být na druhém místě užíváno jen jedno z nich. Užívání tří a více příjmení se tedy v našem právním řádu nedovoluje. Zákon o rodině řeší také určení příjmení společných dětí, ponechají-li si snoubenci svá předchozí příjmení. V takovém případě jsou povinni při sňatku prohlásit, které příjmení bude příjmením jejich společných dětí.

Určité problémy mohou při tvorbě příjmení nastat s užíváním koncovky –ová u příjmení žen. Příjmení v mužském tvaru může žena právně užívat pouze v zákonem stanovených případech, a to jde-li o cizinku nebo o občanku, která má nebo bude mít trvalý pobyt v cizině, o občanku, jejíž manžel je cizinec, anebo o občanku, která je jiné než české národnosti¹⁴.

Nelze však v praxi vyloučit případy, kdy si jeden ze snoubenců ponechá vlastní předchozí příjmení v kombinaci s příjmením druhého

¹⁴ § 69 odst. 2 zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů

snoubence, které však bude chtít užívat až na druhém místě. Tuto možnost zákon o rodině nezná. Jako důvod striktní úpravy tvorby příjmení lze zde spatřovat snahu po jednotném způsobu určování příjmení a také jejich srozumitelnost, neboť by mělo být vždy zřejmé, které z obou příjmení užívaných v kombinaci je společné příjmení obou manželů, resp. i jejich společných dětí.

Je tedy pochopitelné, proč zákon kogentně upravuje způsob tvorby příjmení složením ze dvou, tedy z příjmení dosavadního a z přijímaného od druhého manžela. Bylo by však vhodné se zde zamyslet nad jinou variantou, kterou by ovšem zákon uznával jako jedinou možnou, a to nad užíváním předchozího příjmení na prvním místě. Vždyť s ohledem na časovou linii se jeví jako přirozenější a snad tedy i vhodnější uvádět na prvním místě to z obou příjmení, které bylo užíváno snoubencem dříve, a na druhém místě to, které přichází v úvahu teprve uzavřením manželství, tedy v časové posloupnosti později. Zcela nevhodná není dle mého názoru ani možnost používání pomlčky mezi oběma příjmeními.

Za trvání manželství lze příjmení změnit pouze na základě souhlasu obou manželů. Používá-li jeden z manželů na druhém místě své dřívější příjmení, lze změnit pouze příjmení společné. Změna příjmení se vztahuje i na nezletilé děti tak, aby nedošlo k situaci, že by měly jiné příjmení než jejich rodiče. Používají-li tedy nezletilé děti stejné příjmení jako rodič, jehož příjmení bylo změněno, má tato změna bez dalšího účinky i pro tyto nezletilé děti. V případech, kdy je změna příjmení společného oběma manželům povolena pouze jednomu z nich, vztahuje se tato změna i na druhého manžela a na nezletilé děti.

Další významnou právní oblastí související se statusovými právy je právní úprava určování rodičovství, pro něž hraje manželství svou roli. Manželství tak vnáší do práv dítěte a právních vztahů dítěte a

rodičů i rodičů navzájem potřebnou jistotu, neboť existence manželství, ať už v době porodu trvajících nebo před porodem zaniknuvších je velmi snadno prokazatelná. Zatímco zákon o rodině zná jediný způsob určení mateřství (§ 50a), kdy matkou je vždy žena, která dítě porodila, pro určení otcovství je třeba složitějších postupů. Pro určení toho, kdo je matkou dítěte, nehraje logicky manželství žádnou roli, matkou je žena, která dítě porodila, bez ohledu na to, zda v době porodu, příp. před ním setrvala v manželství. Pro určování otcovství hraje manželství poměrně významnou roli.

Ve stručnosti se zákonných domněnek určení otcovství dotkneme. Jedná se o tři domněnky podle §§ 51, 52 a 54 ZOR. Manželství se promítá pouze do první z těchto domněnek. Za otce dítěte se dle § 51 odst. 1 považuje manžel matky, jestliže se dítě narodilo v době trvání manželství nebo do uplynutí třicátého dne od zániku manželství nebo od prohlášení manželství za neplatné. Na základě § 51 odst. 2 je otcem dítěte pozdější manžel matky znovu provdané. Zde se neuplatňuje lhůta tří set dnů po zániku prvního manželství nebo jeho prohlášení za neplatné.

Pro určení otcovství dle tzv. druhé a třetí domněnky již manželství nehraje žádnou roli. Podle druhé domněnky dle § 52 je otcovství určeno souhlasným prohlášením rodičů o osobě otce před matričním úřadem nebo soudem, v případě nezletilého rodiče stanoví zákon o rodině v 52 odst. 2 podmínku prohlášení učiněného výhradně před soudem. Od souhlasného prohlášení se upouští pouze v případech, kdy matka není vzhledem ke svému duševnímu stavu způsobenému duševní poruchou schopna učinit věrohodné prohlášení o tom, kdo je otcem dítěte, nebo je dosažení takového prohlášení spojeno s těžko překonatelnou překážkou. Zde tedy postačuje prohlášení otce. Tzv. třetí domněnka se uplatňuje tam, kde k určení otcovství nedošlo na základě žádné z předchozích dvou domněnek.

Za otce se zde dle § 54 odst. 2 považuje muž, který s matkou dítěte souložil v době, od které neuplynulo do narození dítěte méně než sto osmdesát a více než tři sta dnů. K určení otcovství dle této domněnky je však třeba rozhodnutí soudu. Návrh na zahájení řízení může podat matka, dítě i muž, který tvrdí, že je otcem dítěte.

U všech tří domněnek jde o domněnky vyvratitelné. Popření otcovství znamená v důsledku velký zásah do statusových práv matky, otce i dítěte, proto zvrátit otcovství může pouze soud. K aktivní legitimaci je oprávněna matka dítěte a otec dítěte, resp. muž, jenž tvrdí, že není otcem dítěte. Dítě ani muž, který by případně tvrdil, že je otcem dítěte, k podání návrhu na zahájení soudního řízení legitimováni nejsou. Naproti tomu může být žalobcem na popření otcovství státní orgán, zde státní zástupce, a to v případech, kdy popření otcovství je vyžadováno zvláštním zájmem dítěte.

Vzhledem k tomu, že určení i popření otcovství znamená značný zásah do osobních práv matky, otce i dítěte, projevuje se zde zájem na stabilitě právních vztahů všech zúčastněných., která stojí do určité míry v protikladu k zájmu na souladu biologického otcovství s otcovstvím zapsaným v matrice. Zákon tedy vyvratitelností domněnek dává určitý prostor k určení skutečného biologického rodičovství, nebo alespoň k popření nemožného otcovství, zároveň však zajišťuje stabilitu vztahů stanovením lhůty pro podání žaloby na popření otcovství, která je pro otce i matku stanovena v délce šesti měsíců. Počátek běhu této lhůty je však rozdílný. Lhůta pro podání žaloby matkou počíná běžet dnem narození dítěte, otci běží tato lhůta od dne, kdy se dozvěděl o narození dítěte. Pro popření otcovství souhlasným prohlášením rodičů počíná lhůta běžet ode dne tohoto prohlášení, resp. prohlášením otce tam, kde se prohlášení matky nevyžaduje (§ 52 odst. 2). Nepodá-li v této lhůtě ani jeden z rodičů

žalobu, právo na popření otcovství zaniká a za otce je nadále nezvratně považován otec určený dle některé zákonné domněnky.

Pro právní postavení dítěte nehraje však žádnou roli skutečnost, zda se dítě narodilo nebo bylo počato v manželství, resp. zda jde o společné dítě manželů. V dřívějších dobách byly děti nepočaté společně manžely v manželství nazývány nemanželskými dětmi a jejich postavení zvláště pod silným vlivem náboženské společnosti bylo v mnohých ohledech nevýhodnější než postavení manželských dětí. Mimo jiné i tato skutečnost přiznávala institutu manželství zvláštní význam. V moderní společnosti by však jakékoli přímé znevýhodňování nemanželských dětí znamenalo nepřípustnou diskriminaci člověka, která by byla v příkrém rozporu s ústavněprávními předpisy i s mezinárodními úmluvami týkajícími se základních lidských práv a svobod. Právo však zaručuje dětem skrze manželství nepřímou zvláštní ochranu, a to ve dvou rovinách. Jednak jde o určitou jasnost a jistotu, kterou institut manželství vnáší do vztahů dítěte a rodičů (např. při určení otcovství, při tvorbě příjmení či při zajišťování chodu domácnosti vyplývajícím ze vztahů mezi manžely podle hlavy třetí, §§ 18 až 21 ZOR), jednak jde o ochranu výslovnou, která se promítá do oblasti rozvodu (např. manželství nemůže být rozvedeno dříve, než dojde k úpravě poměrů nezletilých dětí).

6. Právní ochrana manželství v právním řádu České republiky

6.1. Zákon o rodině č. 94/1963 Sb.

v původním a v platném znění

Právní úprava na našem území vycházela vždy ze zvláštního významu manželství pro založení a trvání rodiny, pro společnost. Poskytovala manželství ochranu, bez ohledu na to, zda tato ochrana byla v zákonné úpravě vyjádřena výslovně nebo zda ji můžeme z právních pramenů jen vyvozovat.

Jestliže právní úprava výslovně zdůrazňuje poskytování právní ochrany instituci manželství, znamená to, že manželství nepovažuje za ryze soukromou záležitost občanů, ale upravuje ho coby vztah právní, který je státem jak respektován, tak i chráněn.

Výslovně byla ochrana manželství zakotvena v původním znění zákona o rodině č. 94/1963 Sb. v jeho základních zásadách.¹⁵ Z nich vyplývá, že rodina založená manželstvím je postavena na první místo v hierarchii rodinných vztahů vzniklých právním či způsobem fakticky. Základní zásady však byly pro svůj důraz na socialismus a socialistické principy ze zákona o rodině odstraněny zákonem č. 91/1998 Sb., v platném znění zákona již vyjádřeny nejsou.

Dále se zákon o rodině z roku 1963 zmiňoval o zvláštní ochraně manželství v § 23, který byl ze zákona rovněž vypuštěn zákonem č. 91/1998 Sb. V § 23 ZOR zákonodárce ukládal všeobecnou prevenční povinnost státním orgánům a společenským organizacím ve spolupráci s občany napomáhat upevňování manželství a rodiny. Tato povinnost spočívala především v předcházení příčinám, které

¹⁵ „Vybudování socialismu v Československu se významným způsobem projevilo i v oblasti rodinného manželského a osobního života občanů našeho státu. Společnost usiluje všemožně o to, aby morálka socialistické společnosti se stala základem všech vztahů v rodině, manželství a při výchově dětí. Ochrana manželství, mateřství, rodiny, zájmů všech dětí, jakož i zvýšená péče o rodiny s více dětmi je uskutečňována celou naší společností.“ (znění základních ustanovení v zákoně č. 94/1963 Sb., vypuštěno zákonem č. 91/1998 Sb.)

by vedly k narušování vztahů v rodině. Prostředky k ochraně manželství, které byly státním orgánům poskytnuty, byly upraveny v jiných právních předpisech, konkrétně v občanském soudním řádu.¹⁶ Ten přiznával soudům pravomoc spočívající v jejich činnosti před zahájením řízení, která má vést k předcházení vzniku sporů. Tato činnost měla různé formy, od propagačních materiálů až po tzv. pohovory, které spočívaly v projednání všech okolností a následném poučení ze strany soudu a vyzvání, aby účastníci plnili své povinnosti a napravili, co bylo z jejich strany zanedbáno. Další formou činnosti byla tzv. upozornění, kterých soud používal, pokud zjistil v činnosti některé organizace nebo orgánu nedostatky, které by mohly vést k porušení práv občana a ke vzniku sporu.

V roce 1973 bylo zrušeno povinné smírčí řízení manželů, které předcházelo samotnému řízení o rozvod, a novelou občanského soudního řádu (zákonem č. 149/1973 Sb.) byla stanovena povinnost soudu vést manžele v řízení o rozvod k odstranění příčin rozvratu a usilovat o jejich smíření. Toto ustanovení § 100 odst. 2 OSŘ se v právní úpravě zachovalo dodnes.

Také jiným státním orgánům než soudním byly stanoveny zvláštní povinnosti. Zákon o sociálním zabezpečení ukládal národním výborům povinnosti zvláštní péče o rodinu. Měly ve spolupráci se školami a dalšími organizacemi připravovat mladé občany na manželství, vyvíjet poradenskou a výchovnou činnost.

Výše popsanou péči státních orgánů o manželství, především konání pohovorů s manžely a výzvu k odstranění problémů v manželství, lze v demokratické společnosti podle mého názoru považovat za nepřipustné zasahování státu do soukromých vztahů a záležitostí občanů. Ochrana soukromého života včetně svobodného rozhodování o osobních záležitostech by v těchto věcech

¹⁶ Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

měla být jistě postavena nad zájmy společnosti. Špatně fungující manželství pochopitelně nelze udržovat za každou cenu a už vůbec ne silou státu a veřejných orgánů. Nicméně úplným vypuštěním základních zásad a § 23, jakož i vypuštěním příslušných ustanovení z občanského soudního řádu bez náhrady, nepochybně došlo k oslabení ochrany manželství, což vede dle mého názoru v jednotlivých případech často k tomu, že manželé sahají po možnosti rozvodu dříve, než zváží možnost řešení svých problémů smířlivou cestou, např. pomocí psychologů či manželských poraden.

Přestože ochrana manželství není v dnešním platném znění zákona o rodině výslovně vyjádřena, poskytuje se ochrana instituci manželství ze strany státu a práva mimo jiné samotnou právní úpravou manželství v jednotlivých kogentních ustanoveních, která určují podmínky vzniku, existence a zániku manželství i vzájemné vztahy mezi manžely. Tím je právní institut manželství odlišen od jiných forem partnerského soužití muže a ženy, které jako právní instituce na základě naší platné právní úpravy nevznikají a nezakládají vznik nebo změnu statusových práv.

6.2. Pojem manželství

Manželství lze vymezit jako svazek muže a ženy, tedy osob dvou pohlaví. Svazek mezi osobami téhož pohlaví nelze nazývat manželstvím, přestože některé právní úpravy již umožňují partnerům téhož pohlaví manželství uzavřít. Ve většině právních řádů, které rovněž znají instituci partnerství dvou osob téhož pohlaví, se hovoří registrovaném, popř. životním partnerství, které se od manželství mnohým liší. Od manželství je třeba odlišit rovněž faktické soužití muže a ženy, kteří nejsou manžely, avšak žijí spolu ve společné domácnosti. K označení se často používá pojem nesezdané soužití, někdy také například konkubinát.

Zákon o rodině považuje manželství za trvalé společenství muže a ženy.¹⁷ Pojem trvalosti však nevyjadřuje jeho časovou neomezenost po celou dobu trvání života obou manželů, ale jde o skutečnost, že právní úprava nezná „manželství na zkoušku“. Manželství nezaniká ani uplynutím času. Pojmový znak trvalosti slouží naplnění účelu manželství.

Manželství je rovnoprávným vztahem mezi mužem a ženou. Rovnoprávnost obou pohlaví, vycházející z ústavněprávních principů moderní demokratické společnosti, je zdůrazněna v § 18 ZOR, který přiznává oběma manželům stejná práva i stejné povinnosti. Vhodnější by zde pravděpodobně ovšem bylo označení „rovná“ nebo „rovnocenná“ práva a povinnosti, neboť různé funkce a činnosti a s nimi spojené povinnosti a práva v rámci rodinného života vykonávají manželé různě, mají tyto funkce mezi sebe odlišně rozděleny (např. jeden z manželů se více podílí na péči o domácnost, druhý z nich pak větší měrou přispívá k uspokojování ekonomických potřeb rodiny). Ani výše zmíněné ustanovení § 18 ZOR nelze vykládat tak, že zákon ukládá manželům mít stejné povinnosti či práva, proto se domnívám, že by měl hovořit spíše o rovnosti povinností a práv.

Zákon pamatuje na takové zásady, kterými by měl být každý manželský svazek naplněn, jako jsou věrnost, vzájemná úcta a ochota si vzájemně pomáhat, avšak nestanoví za nenaplnění těchto zásad bezprostředně žádné sankce, a tak zde vytváří pouze jakýsi morální rámec manželství, které plní svůj účel především vytvářením zdravého rodinného prostředí. Těžko si lze totiž představit, že na manželovi bude právními prostředky vymáhána věrnost nebo úcta k druhému z manželů.

Určité následky však může mít porušování těchto zásad při rozhodování soudu o rozvodu, při němž jistou roli hraje pojem

¹⁷ § 1 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

„manžel, který se převážně nepodílel na rozvratu manželství porušením manželských povinností“. Za podmínky, že by tomuto manželu byla způsobena rozvodem zvláště závažná újma a že pro zachování manželství svědčí mimořádné okolnosti, může soud na návrh tohoto manžela odmítnout manželství rozvést. Zde dochází k ovlivnění rozhodování soudu porušením výše uvedených zásad a povinností. Důsledky rozvodu by měly tohoto manžela postihnout co nejméně, a to ve věcech jak majetkových, což by se mělo promítnout například v otázkách vyživovací povinnosti, tak i osobních, především v otázkách péče o nezletilé děti.

Za vhodné posílení pozice již zmíněného manžela, který se nepodílel převážnou měrou na rozkladu manželství, považují ochranu v rámci vyživovací povinnosti, zejména v § 93 odst. 1 ZOR. Je zde určitá naděje, že zákon zohledňováním míry zavinění na rozpadu manželství napomáhá posílení jistoty, že každý z manželů bude pod mírou hrozbou jakéhosi „znevýhodnění“ při rozvodu více ctít a plnit své povinnosti z manželství vyplývající a že se zde dostane určitého zadostiučinění manželovi, který se převážnou měrou nepodílel na rozkladu manželství. Soud mu může přiznat právo na výživu proti bývalému manželovi, ovšem pouze za předpokladu, že mu byla rozvodem způsobena závažná újma. Rozsah této povinnosti je ale stanoven pro oprávněného manžela poměrně příznivě, neboť se určuje podle § 91 odst. 1 ZOR tak, jakoby manželství trvalo, tedy tak, aby hmotná a kulturní úroveň obou manželů byla zásadně stejná.

Ekonomickou funkci manželství zohledňuje zákon o rodině v § 19, kde je zakotvena zásada společného uspokojování potřeb rodiny. Ta je na rozdíl od dříve zmíněných morálních zásad pojata jako povinnost, jejíhož plnění se lze na základě § 19 odst. 3 ZOR domáhat v soudním řízení.

Podle již zmíněného návrhu nového občanského zákoníku má být ochrana některých vzájemných práv a povinností mezi manžely v budoucnu ještě prohloubena. Tento trend lze spatřovat především ve výslovném vyjádření práva na informace od druhého manžela o jeho příjmech a stavu jmění a dále o jeho současných i plánovaných pracovních, studijních a podobných činnostech. Dalším posílením zodpovědnosti vyplývající z manželství má být povinnost každého z manželů brát ohledy na druhého manžela, na jeho zájmy a potřeby a v co možná největším souladu s nimi volit své pracovní, studijní a podobné činnosti, přičemž stejná ochrana se připomíná také u nezletilých dětí, resp. rodiny. V dnešním světě nezměrných možností k cestování, studijním a pracovním pobytům v zahraničí, resp. mimo domov, možnostem kariérního vzestupu, které s sebou však nesou nutnost zdokonalovat se, je poměrně velké nebezpečí, že tyto aktivity budou upřednostněny před zájmy manžela, dětí a rodiny, v některých případech po citové stránce, v jiných případech po stránce ekonomické. Nemyslím si, že zákonné ustanovení o toleranci k zájmům ostatních členů rodiny je také její reálnou zárukou, považuji však za přínosné pro posílení ochrany manželství, že tyto zásady budou v zákonné normě výslovně uvedeny.

6.3. Vznik manželství

• Sňatek

Manželství může vzniknout pouze zákonem upraveným způsobem. Obdobně jako manželství má i sňatek mezi právními důvody soukromoprávní povahy výjimečné postavení. Kogentními právními normami je jednoznačně stanovena nejen sňatek sám, ale zejména jeho právní následky.

Podle § 3 odst. 1 ZOR se manželství uzavírá svobodným a úplným souhlasným prohlášením muže a ženy o tom, že spolu

vstupují do manželství. Svobodná volba partnera je zákonem o rodině omezena jenom v minimálním nutném rozsahu (jiné manželství, příbuzenství, nezletilost, duševní porucha). Dobrovolnost rozhodnutí o vstupu do manželství znamená, že nikdo nemá právní možnost vynutit si uzavření manželství a k uzavření manželství není třeba souhlasu třetích osob. Pouze u osob ve věku šestnácti až osmnácti let a osob trpících duševní poruchou je třeba ke vzniku platného manželství souhlas soudu. Je tomu tak proto, že tyto osoby nesplňují obecné zákonné podmínky pro uzavření manželství. V důsledku nedostatku věku či nedostatku ovládnutí vůle nebo rozpoznání smyslu a obsahu manželství může být omezena dobrovolnost vstupu těchto osob do manželství, neboť nejsou samy do důsledků schopny posoudit všechny aspekty s manželstvím spojené.

• Sňatečné prohlášení

Souhlasné prohlášení snoubenců se provádí před obecním úřadem pověřeným vést matriky nebo před orgánem příslušné církve. Manželství nevzniká zápisem do matriky, ale již souhlasným prohlášením muže a ženy před příslušným orgánem, že spolu vstupují do manželství. Zápis do matriky má pouze evidenční charakter.

Prohlášení o vstupu do manželství se činí veřejně a slavnostním způsobem v přítomnosti dvou svědků (§ 3 odst. 2 ZOR). Veřejnost prohlášení snoubenců o vstupu do manželství je třeba chápat především v protikladu k institutu tzv. tajných manželství, které zná jako výjimečnou formu uzavření manželství kanonické právo. Zásada veřejnosti je zachována, pokud je prohlášení učiněno za účasti oddávajícího, matrikáře a svědků. U církevního sňatku je veřejnost uzavření manželství zajištěna tím,

že manželství je uzavíráno na místě, které podle církevních předpisů je určeno pro náboženské obřady nebo náboženské úkony. Slavnostní způsob zdůrazňuje vážnost rozhodnutí snoubenců o vstupu do manželství.

• Jiná prohlášení

Vedle sňatečného prohlášení konstituujícího manželství činí snoubenci ještě některá jiná prohlášení, jejichž vědomá či nevědomá nepravdivost ovšem sama o sobě nemá vliv ani na vznik manželství, ani na manželství samo. Snoubenci jsou především povinni prohlásit, že jim nejsou známy okolnosti vylučující uzavření manželství a že navzájem znají svůj zdravotní stav. Dále jsou povinni prohlásit, že zvážili úpravu budoucích majetkových vztahů, uspořádání budoucího bydlení a hmotné zajištění rodiny po uzavření manželství. Konečně snoubenci prohlašují i svou dohodu o budoucím příjmení.

• Forma sňatku

Platná právní úprava zná dvojí formu sňatku, a to sňatek občanský a sňatek církevní. Jinak tomu bylo v letech 1950 – 1992, kdy existovala pouze možnost uzavření manželství před orgánem státu, tj. věcně a místně příslušným místním národním výborem, později obecním úřadem, pověřeným vést matriky.

Sňatek občanský je nutno uzavřít před určitým, zákonem vymezeným okruhem osob, oprávněných k přijetí souhlasného prohlášení snoubenců o vstupu do manželství. Jsou jimi starosta, zástupce starosty nebo pověřený člen obecního zastupitelstva matričního úřadu, v jehož obvodu je jeden ze snoubenců přihlášen k trvalému pobytu. Prohlášení o uzavření manželství však lze učinit i před starostou nebo zástupcem starosty obce, městského obvodu nebo městské části územně členěného statutárního města, které patří

do správního obvodu matričního úřadu a nejsou matričním úřadem. S účinností od 1. 7. 2001 tedy může oddávat každý starosta či zástupce starosty, avšak za přítomnosti matrikáře obce, do jejíhož správního (matričního) obvodu patří. Matriční úřad, v jehož správním obvodu je jeden ze snoubenců přihlášen k trvalému pobytu, může povolit na základě žádosti snoubenců uzavřít manželství před jiným matričním úřadem.¹⁸

Prohlášení o uzavření manželství mohou snoubenci učinit rovněž před orgánem registrované církve nebo registrované náboženské společnosti (§ 4a odst. 1 ZOR). Orgán církve zde vystupuje na místě orgánu státu. Zákon o rodině neupravuje na rozdíl od občanského sňatku místní příslušnost církevních orgánů. Tato úprava je ponechána na vnitřních předpisech jednotlivých církví. Nedodržení vnitřních předpisů církve v této oblasti nemá vliv na platnost manželství. Je-li život snoubence přímo ohrožen, může se manželství uzavřít na kterémkoli místě (§ 4a odst. 3 ZOR). Církevní sňatek může být uzavřen až poté, kdy snoubenci předloží oddávajícímu osvědčení vydané příslušným matričním úřadem o tom, že splnili všechny požadavky zákona pro uzavření platného manželství. Osvědčení nesmí být starší než tři měsíce. Orgán státem registrované církve nebo náboženské společnosti, před nímž došlo k uzavření manželství, je povinen doručit příslušnému matričnímu úřadu do 3 pracovních dnů od uzavření manželství protokol o uzavření manželství s uvedením skutečností podle zvláštního právního předpisu (tj. zákona o matrikách)¹⁹.

Dle návrhu nového občanského zákoníku má nadále přicházet v úvahu pouze civilní forma sňatku. Jen s touto napříště jedinou zákonnou formou uzavření manželství budou spojeny další právní

¹⁸ Hrušáková, M. - Králíčková, Z.: České rodinné právo, Masarykova univerzita a nakladatelství Doplněk, 2. vydání, Brno, 2001

¹⁹ § 20 zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, ve znění pozdějších předpisů

následky. Hlavním důvodem je zde pravděpodobně snaha po jednotném způsobu vzniku manželství. To lze považovat za zdůraznění významu této instituce a připomenutí zájmu, který stát o tuto instituci stále jeví. Chceme-li udržet význam manželství nad jiné formy partnerského soužití, je vhodné stanovit jednotné podmínky jak pro jeho trvání či zánik, tak i pro jeho vznik. Zatímco církevní forma sňatku je věcí pouze osob věřících, resp. hlásících se k některé církvi či náboženské společnosti, a ani ony neuzavírají bez výjimky církevní sňatek, na občanský sňatek lze pohlížet jako na prohlášení vůči společnosti, k níž patří každý. Nikomu by tedy nemělo činit potíže učinit sňatečné prohlášení před orgánem státu, přičemž slavnostní obřad včetně proslovu oddávajícího může být omezen na minimum nezbytné k tomu, aby byla z prohlášení snoubenců patrná vůle uzavřít manželství. Tím se ovšem nepopírá možnost muže a ženy učinit zcela nezávisle na civilním sňatku prohlášení o uzavření manželství před orgánem církve, které však nebude mít žádné statusové následky.

Podle platné právní úpravy lze uzavřít manželství jen před orgánem státem uznané církve nebo náboženské společnosti. Napříště by povolení státu pro náboženský obřad při uzavírání manželství nemělo být relevantní, neboť sňatečné prohlášení před orgánem státem uznané církve nebo náboženské společnosti nebude mít dle zákona žádné právní následky stejně tak jako prohlášení před orgánem jakékoli jiné církve nebo náboženské společnosti.

Domnívám se, že námitky odvolávající se na domnělou diskriminaci nábožensky založených osob, která je v obligatorní formě civilního sňatku spatřována, zde z výše uvedených důvodů neobstojí. Navrhovaná právní úprava stanoví pouze jednotnou formu pro uzavírání všech manželství na území našeho státu a další možné obřady nechává na úvaze každého manželského páru. Náboženské obřady spojené s uzavíráním manželství mohou následovat po

uzavření manželství před orgánem veřejné moci, stejně jako mu mohou předcházet. Existují námitky, že pokud církevní svatba nemá právní účinky, ztrácí vlastně význam, neboť projevem vůle uzavřít manželství sledují snoubenci změnu právního stavu a odnětí právních účinků by pro církevní svatbu znamenalo její degradaci na pouhý náboženský obřad, který by se tak stal jen jedním z mnoha možných obřadů, což by mohlo vyústit až v charakter jakéhosi lidového zvyku.²⁰

Pro uzavírání manželství před orgánem veřejné moci hovoří také skutečnost, že o dalších záležitostech spojených s trváním manželství i s jeho zánikem rozhoduje orgán, který zde zastupuje stát a celou společnost. Tak o plnění některých povinností vyplývajících z manželství rozhoduje civilní soud, manželské majetkové právo lze modifikovat jen dohodou manželů zapsanou notářským zápisem či rozhodnutím soudu a v neposlední řadě zánik manželství rozvodem je věcí soudního rozhodnutí. V těchto otázkách není ponechán žádný prostor pro činnost náboženské obce, proto se domnívám, že ani sňatečné prohlášení, kterým manželství právoplatně vznikne, nemá být učiněno vůči církvi nebo náboženské společnosti, manželský slib nemá být směřován vůči Bohu, nýbrž má být učiněn vůči celé společnosti, k níž všichni snoubenci bez výjimky patří a v níž před i po uzavření manželství zpravidla žijí nebo se kní hlásí (z titulu státního občanství či trvalého pobytu). Náš právní řád není postaven na víře v Boha či jiné nadpozemské síly, ač samozřejmě svobodu víry a náboženského vyznání uznává jako jedno ze základních práv člověka.

Dle mého názoru má být tedy manželský slib a prohlášení o vstupu do manželství učiněno vůči státu, který je zde zastoupen svým

²⁰ Telec, I.: Kritika přípravy odnětí svobody volby občanského nebo církevního sňatku, Právní rozhledy 3/2006

orgánem, tedy starostou, zástupcem starosty nebo pověřeným členem obecního zastupitelstva. Těmto orgánům je v manželských otázkách zákonem o rodině v jeho § 104a výslovně přiznána přenesená působnost. O delegaci státní moci na osobu pověřenou oprávněnou církví nebo náboženskou společností zákon mlčí, i když ji v § 4a konkludentně uznává. Lze však i zde spatřovat určitou nerovnost mezi orgány veřejné moci a orgány církví a náboženských společností.²¹

Diskuze o této otázce se mnohdy obrací k základním principům demokracie a zrušení možnosti církevního sňatku bývá označováno za krok zpět k socialistickým, ne-li totalitářským hodnotám. Je pravda, že církevní sňatek je vybojovaným výsledkem polistopadového vývoje demokracie. Pro věřící, a nejen pro ně, znamenal jistě pocit posílení základních lidských práv a svobod, svobodného rozhodování. Zajímavý je také argument, že se volba formy sňatku mezi občanskou a církevní ve společnosti zažila a našla si své místo.²² Lze také souhlasit s názorem, že církevní forma sňatku nepůsobí v právní praxi ani v běžném životě žádné obtíže. S tím lze sice souhlasit, přesto ale nepovažuji možnost církevního sňatku za bezvýhradně správné řešení. V manželském právu stejně jako v jiných právních oblastech nemá být dle mého názoru náboženská víra relevantní. Ani občanský zákoník, ani jiné právní předpisy, nespojují s náboženskou vírou žádné právní účinky, hovoří pouze o dobré víře či dobrých mravech, které ovšem má nebo má mít každý subjekt práv a povinností bez ohledu na svou víru v Boha či jinou nadpozemskou sílu.

²¹ Telec, I.: Kritika přípravy odnětí svobody volby občanského nebo církevního sňatku, Právní rozhledy 3/2006

²² Telec, I.: Kritika přípravy odnětí svobody volby občanského nebo církevního sňatku, Právní rozhledy 3/2006

• Sňatek v některých zvláštních situacích

Zákon o rodině zohledňuje také některé zvláštní situace v životě člověka. Zvláštní úprava je tak věnována případům, v nichž jde o uzavření manželství osobami, z nichž jedna nebo obě jsou v přímém ohrožení života. O stav přímého ohrožení života musí jít v okamžiku, kdy má být manželství uzavřeno. Způsob zjištění takového stavu pak závisí na konkrétní situaci. Může záviset na posouzení oddávajícího nebo na lékařské zprávě. Předpokladem je však takový stav snoubence, který je v ohrožení života, v němž je schopen prohlásit, že mu nejsou známy okolnosti vylučující uzavření manželství, a deklarovat svoji vůli vstoupit do manželství.²³

Snoubenci nemusí v těchto případech předložit doklady jinak potřebné k uzavření manželství. Musí však i tentokrát prohlásit, že jim nejsou známy okolnosti, které by uzavření manželství vylučovaly (§ 7 odst. 1 ZOR). Není ovšem třeba činit prohlášení o znalosti zdravotního stavu. Uzavření manželství je zde usnadněno také odchýlením se od pravidla místní příslušnosti oddávajícího orgánu. V § 4 odst. 5 dovoluje zákon o rodině snoubencům, z nichž je alespoň jeden v ohrožení života, učinit sňatečné prohlášení před obecním úřadem kterékoli obce na území České republiky.

Další zvláštní situací je bezpochyby uzavření manželství v cizině. Občan České republiky může uzavřít sňatek v cizině před zastupitelským úřadem České republiky oprávněným k tomu zvláštním předpisem²⁴. Tímto orgánem může však být podle § 7 odst. 2 ZOR také kapitán lodi plující pod vlajkou České republiky a velitel vojenské jednotky České republiky v zahraničí.

²³ Holub, M. - Nová, H. - Hyklová, J.: Zákon o rodině, Komentář a předpisy souvisící, 7. vydání, Linde, 2005

²⁴ Čl. 5 písm. f) vyhlášky Ministerstva zahraničních věcí č. 32/1969 Sb., o Vídeňské úmluvě o konzulárních stycích

Ve výjimečných případech může být upuštěno od požadavku projevit sňatečné prohlášení snoubencem osobně. Rozhodnutí o tom, zda přítomnost jednoho ze snoubenců může být nahrazena účastí jeho zástupce, náleží podle § 9 odst. 1 ZOR orgánu státní správy, který posuzuje závažnost důvodů, pro něž má k zastoupení dojít. Mezi takové důvody může patřit např. dlouhodobá nemoc nebo tělesné postižení, dlouhodobý pobyt v cizině a snížená možnost příjezdu do České republiky nebo také utajení pobytu snoubence v souvislosti s ochranou svědka. Ten, kdo se hodlá nechat při sňatku zastoupit, vyhotoví plnou moc, speciálně opravňující k zastupování zmocnitele při uzavření manželství. Pro zvýšení právní jistoty je stanovena pro tuto plnou moc písemná forma a požadavek notářsky ověřeného podpisu zastoupeného. Výslovně je zakotven také požadavek přesného označení druhého snoubence, který projeví sňatečné prohlášení osobně, čímž má být eliminována možnost záměny osob. Zastoupen může být na základě plné moci jen jeden ze snoubenců.

6.4. Neplatnost a neexistence manželství

Třebaže právní úprava vychází obecně ze zásady dobrovolnosti při vstupu do manželství a svobody výběru partnera pro manželství, musí se bránit vzniku takových manželství, u nichž není dán předpoklad, že budou v budoucnosti plnit svůj účel. Proto právní řád stanoví určité základní podmínky a předpoklady, které musí být při uzavření manželství splněny. Pod vlivem církevního práva se v právním řádu vyvinula soustava okolností, které brání vzniku manželství tak, že manželství vůbec nemůže vzniknout, nebo manželství sice vznikne, ale s ohledem na určitou okolnost je považováno za neplatné, případně za nedovolené.

Zákon o rodině v původním znění neupravoval „překážky manželství“, ale hovořil o „okolnostech vylučujících uzavření

platného manželství“. Tento pojem byl tzv. velkou novelou v roce 1998 opuštěn a hlava druhá zákona o rodině nyní nese pouze název „Neplatnost a neexistence manželství“.²⁵

V současné právní úpravě chybí obecná klauzule o tom, kdo a za jakých podmínek může uzavřít manželství. Ačkoli z prvního paragrafu zákona o rodině vyplývá, že manželství se uzavírá mezi mužem a ženou, a z dikce zákona o rodině můžeme vyčíst předpoklady pro vznik manželství, nesetkáváme se zde s výslovným zakotvením práva každého na uzavření manželství, samozřejmě při splnění zákonných podmínek, resp. při neexistenci zákonných překážek. Ačkoli absence takového ustanovení nečiní v praxi potíže a do určité míry je zhojena v Listině základních práv a svobod, která zaručuje každému právo na rodinu (ani zde se však výslovně nemluví o právu na uzavření manželství), považují za vhodné doplnit do zákona o rodině (popř. do nové rodinněprávní úpravy) ustanovení obecné povahy o tom, že každý může uzavřít manželství, pokud mu v tom nebrání některá ze zákonných překážek. Ustanovení tohoto typu se objevuje v části o rodinném právu v návrhu nového občanského zákoníku. Schválením klauzule o právu každého uzavřít manželství se náš právní řád nepochybně přiblíží právním řádům dalších evropských zemí, s ohledem nejen na jejich rodinněprávní úpravy, ale i na evropský požadavek absolutní antidiskriminační právní úpravy, která zajistí výslovně všem stejná a rovná práva v různých životních oblastech. Jednou z předních oblastí je nepochybně právo na rodinný život a s ním související právo na uzavření manželství.

²⁵ Hrušáková, M. - Králíčková, Z.: České rodinné právo, Masarykova univerzita a nakladatelství Doplněk, 2. vydání, Brno, 2001

• Dvojí manželství

Zákon o rodině v § 11 chrání manželství coby monogamní svazek muže a ženy. Princip monogamie vyplývá z evropských křesťanských a kulturních tradic, je také jedním ze základních principů našeho rodinného práva. Opakem monogamie je polygamie, tj. soužití jedné nebo několika osob jednoho pohlaví s několika osobami pohlaví opačného. Ve světle dnešního pojetí manželství a rodiny jak ve společnosti, tak v zákoně o rodině si lze těžko představit fungující svazek tří nebo více osob, které by byly povinny žít spolu, být si věrny, vzájemně se respektovat a vytvářet zdravé rodinné zázemí, stejně jako by mohly mít společný majetek a spravovat společně své záležitosti. Také představa, kdy jedna osoba žije střídavě se dvěma nebo dokonce více osobami, není sice nemožná, není však v zájmu společnosti takový trend podporovat. V opozici k polygamnímu manželství si podporu zaslouží rodina založená především na manželství nebo jiném partnerském svazku dvou společně žijících a vzájemně se respektujících osob.

Společenský zájem na ochraně monogamního manželství je zdůrazněn skutečností, že soud vysloví neplatnost i bez návrhu, ex offio, a to i po zániku takového manželství (§ 15 odst. 2 ZOR).

V případě zániku časově dříve uzavřeného manželství dochází ke zhojení nového, v podstatě dosud neplatného manželství a k soudnímu vyslovení neplatnosti nedojde. Stejně účinky má i prohlášení dříve uzavřeného manželství za neplatné. Ke zhojení později uzavřeného manželství tak dochází okamžikem zániku dřívějšího manželství nebo právní mocí soudního rozhodnutí, kterým je vyslovena neplatnost dřívějšího manželství.

Ochranu manželství jakožto monogamnímu vztahu poskytuje i trestní zákon v § 210, podle něhož „kdo za trvání svého manželství uzavře manželství jiné nebo kdo uzavře manželství s osobou, která je

už v jiném manželství, dopouští se trestného činu dvojího manželství“.²⁶ V trestním právu se však bere v úvahu pouze úmyslné uzavření dvojího manželství, na rozdíl od práva rodinného, kde soud vyslovuje neplatnost bez ohledu na to, zda k uzavření dvojího manželství došlo vědomě či nevědomě.

Ve světle nového zákona umožňujícího uzavírat registrované partnerství osobám stejného pohlaví bylo třeba k překážce dvojího manželství přiřadit také překážku registrovaného partnerství, které jeden z potenciálních manželů uzavřel a které dosud nezaniklo.

• Příbuzenství

Tradičně nejstarší a nejobvyklejší překážkou při vzniku manželství je existence příbuzenství. Uzavření manželství je zákonem zakázáno mezi nejbližšími příbuznými, a to mezi předky a potomky a mezi sourozenci, jak majícími oba rodiče společné (sourozenci plnorodí), tak mezi těmi, kteří mají společného pouze jednoho rodiče (sourozenci polorodí). Vzdálenější příbuzní (např. bratranec a sestřenice) spolu uzavřít manželství mohou.

Tato překážka vzniku manželství vychází ze zákazu incestu, (tj. pohlavního styku mezi nejbližšími příbuznými), který je z hlediska historického vývoje rodiny jedním ze základních kritérií, na němž rodina v našem pojetí vznikla. Soud vysloví neplatnost manželství i bez návrhu.

Naroveň pokrevnímu příbuzenství je kladeno i osvojení, pokud právně trvá. Osvojením totiž vzniká mezi osvojitelem a osvojenecm takový poměr, jaký je mezi rodiči a dětmi, a mezi osvojenecm a příbuznými osvojitele vzniká poměr příbuzenský. Není tedy možné uzavření manželství mezi osvojitelem a osvojenecm ani mezi osvojenecm a předky, potomky nebo sourozenci osvojitele. Přestože

²⁶ Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině, Komentář, C. H. Beck, 2. vydání, Praha, 2001

to zákon výslovně neuvádí, zůstává zákonná překážka příbuzenství zachována i mezi osvojenou osobou a jejími pokrevními příbuznými.

• Věk

Aby manželství mohlo plnit svůj účel, musí snoubenci dosáhnout určité tělesné i duševní vyspělosti, kterou považujeme za jakousi způsobilost k uzavření manželství, tzv. sňatečnou způsobilost. Nabývá se současně s nabytím plné způsobilosti k právním úkonům, podle našeho právního řádu tedy zletilostí.

Zároveň však zákon o rodině zná možnost snížení hranice věku přípustné pro uzavření manželství. Povolit uzavření manželství může z nějakého důležitého důvodu pouze soud nezletilému staršímu šestnácti let. Nezletilý mladší šestnácti let nemá vůbec způsobilost k uzavření manželství. Pokud by došlo k pokusu o uzavření manželství osobou mladší šestnácti let, takové manželství by vůbec nevzniklo, šlo by pouze o tzv. zdánlivé manželství. Soud vedle existence důvodu a jeho důležitosti zkoumá, zda uzavření manželství nezletilým je v souladu s účelem manželství. Důvody pro povolení nezletilé osobě vstoupit do manželství nejsou v zákoně o rodině vymezeny, a to ani demonstrativně. Nepochybně zde ale bude soud posuzovat na prvním místě zájem snoubenců, v neposlední řadě pak zájem společnosti na fungování zdravého a trvalého manželství. Při tom se jistě budou posuzovat i další předpoklady nezletilého pro manželství, jak v zákoně přímo stanovené (převážně negativní formou jako neexistence zákonné překážky), tak předpoklady psychické typu povahových vlastností či duševní a tělesné vyspělosti. Za důležitý důvod bývá nejčastěji považováno těhotenství snoubenky, lze předpokládat i povolení uzavřít manželství osobám z důvodu, že spolu tyto mají již dítě nebo že spolu již delší dobu žijí ve společné domácnosti.

Řízení o povolení k uzavření manželství se zahajuje na návrh nezletilé osoby, která o toto povolení žádá. Rozhodnutí je zde ponecháno na úvaze soudu, na povolení uzavřít manželství tedy nemá nezletilá osoba právní nárok.

Uzavře-li nezletilý starší šestnácti let manželství bez souhlasu soudu, vysloví soud neplatnost manželství i bez návrhu. Překážka nedostatku věku však může být zhojena, a to logicky dosažením zletilosti před okamžikem rozhodnutí soudu nebo na základě zákona z důvodu těhotenství manželky.

• Duševní porucha

Ustanovení § 14 ZOR řeší otázky způsobilosti k uzavření manželství s ohledem na psychické předpoklady snoubenců. Způsobilost osoby uzavřít manželství je dána především její schopností svobodně vyjádřit svou vůli uzavřít manželství. Aby manželství mohlo plnit svůj účel, musí jít o osoby nejenom fyzicky, ale i psychicky způsobilé nést následky se vznikem manželství spojené.

Manželství nemůže uzavřít osoba zbavená způsobilosti k právním úkonům. Naproti tomu osoba, jejíž způsobilost k právním úkonům byla omezena, může uzavřít manželství s povolením soudu. Podobně nemůže bez předchozího souhlasu soudu uzavřít manželství osoba stížená duševní poruchou, která by měla za následek omezení způsobilosti k právním úkonům. Soud může takové povolení udělit jen tehdy, je-li zdravotní stav osoby slučitelný s účelem manželství. Osoba stížená duševní poruchou, která by měla za následek zbavení způsobilosti k právním úkonům, nemůže uzavřít manželství. Z povahy věci vyplývá, že takové osobě ani soud nemůže povolit uzavření manželství. Uzavřela-li by taková osoba nebo osoba zbavená způsobilosti k právním úkonům manželství, vysloví soud

neplatnost manželství i bez návrhu, tj. z úřední povinnosti. V případě duševní poruchy, která měla, resp. mohla mít za následek omezení způsobilosti k právním úkonům, soud vysloví neplatnost manželství na návrh kteréhokoli z manželů. Neučiní tak ovšem v případech, kdy osoba stížená duševní poruchou sice neměla uzavřít manželství bez souhlasu soudu, v době rozhodování soudu o neplatnosti manželství však tato překážka odpadla a zdravotní stav nemocné osoby se stal slučitelným s účelem manželství.

• Jiné překážky uzavření platného manželství

§ 15a odst. 1 ZOR upravuje další případy neplatného manželství, jestliže prohlášení o uzavření manželství bylo učiněno v důsledku bezprávné výhrůžky, omylu v totožnosti jednoho ze snoubenců a omylu týkajícího se povahy právního úkonu uzavření manželství.

V případě bezprávné výhrůžky se jedná o nedostatek svobody vůle při vstupu do manželství. Vůle jednajícího, na niž zákon klade požadavek svobody, je zde modifikována vůlí jiné osoby. Bezprávná výhrůžka může spočívat ve výhrůžce jak druhého snoubence, tak i třetí osoby.

Omyl týkající se totožnosti jednoho ze snoubenců zpravidla znamená, že manželství je uzavíráno s osobou, která předložila cizí nebo padělaný doklad totožnosti. K těmto případům dochází především u sňatků s cizinci. Při odpovědi na otázku, s kým vlastně bylo manželství uzavřeno, zda s osobou, na jejíž jméno zní doklad totožnosti a tomu odpovídá i zápis v matrice, nebo s osobou, která skutečně projevovala svou vůli vstoupit do manželství, byť pod nepravým jménem, je třeba zaujmout stanovisko, že manželství bylo

uzavřeno s osobou, která projevila svou vůli pod nepravým jménem.²⁷

Omyl v povaze právního úkonu se týká především církevního sňatku. Nelze vyloučit případ, kdy snoubenec, který není příslušníkem konkrétní církve nebo náboženské společnosti a nezná tudíž dostatečně její zvyky či obřady, se domnívá, že jde o jiný církevní úkon než uzavření manželství (např. zasnoubení).

Z důvodů uvedených v § 15a odst. 1 ZOR může soud vyslovit neplatnost pouze na návrh některého z manželů. Zákon zde zcela správně stanoví prekluzivní lhůtu jednoho roku, po jejímž uplynutí aktivní legitimace manžela pro podání návrhu na vyslovení neplatnosti manželství zaniká. Jde o lhůtu subjektivní, která počíná běžet ode dne, kdy se manžel o důvodu zakládajícím neplatnost manželství podle § 15a odst. 1 dozvěděl. Stanovení této lhůty hraje významnou roli pro zachování právní jistoty ve věcech rodinněprávních i majetkoprávních.

• **Překážky znamenající neexistenci manželství**

Na rozdíl od neplatnosti manželství nastávají podle § 17a odst. 1 ZOR případy, kdy manželství vůbec nevznikne, tzn. v žádném okamžiku se na něj nepohlíží jako na platné či existující. Předpoklady pro tzv. zdánlivost manželství, tj. domnělou existenci manželství, jsou zákonem stanoveny, stejně jako důvody neplatnosti, taxativně. Jde o donucení k sňatečnému prohlášení fyzickým násilím, a to jakoukoli osobou (nemusí tedy jít o fyzický nátlak ze strany druhého snoubence), dále o pokus o uzavření manželství nezletilým mladším šestnácti let a o nedodržení podmínek stanovených pro oddávající orgán a pro plnou moc při zastoupení.

²⁷ Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině, Komentář, C. H. Beck, 2. vydání, Praha, 2001

• Právní následky vad manželství

Manželství, které bylo uzavřeno přes některou výše zmíněnou vadu, chápe zákon jako neplatné. Do doby, než je soud svým rozhodnutím za neplatné prohlásí, se však na ně pohlíží jako na platné. Poté, co soud prohlásí manželství za neplatné, pohlíží se na ně jako na neuzavřené. Protože však uzavření byť neplatného manželství má závažné právní následky, nelze jej zcela jednoduše anulovat, ale je třeba zohlednit existenci těchto následků a řešit je, zejména otázky týkající se dětí narozených v manželství i otázky vzájemných majetkových nároků.

Na tomto místě si dovoluji učinit poznámku týkající se aktivní legitimace pro podání návrhu na vyslovení neplatnosti manželství. Zákon přiznává aktivní legitimaci pouze některému z manželů. Dle mého názoru je však třeba zohlednit i zájmy jiných, třetích osob. I třetí osoby by měly mít právo podat návrh na zahájení řízení o neplatnosti manželství, přičemž okruh zájmů, jejichž ochranu by tato úprava měla zajišťovat, by měl být stanoven pouze obecně nebo by posouzení důležitosti a oprávněnosti těchto zájmů a tedy i aktivní legitimace mělo být ponecháno zcela na úvaze soudu. Zpravidla se zřejmě bude jednat o zájmy majetkové (např. pro případ dědění). Tím by se přispělo i k lepší a častější ochraně zákonnosti manželství.

Na rozdíl od neplatného manželství nevyvolává zdánlivé manželství žádné právní následky. Proto o jeho neexistenci nemusí soud rozhodovat. Pouze v případě, že by došlo k pochybnostem, rozhodne soud o tom, zda tu manželství je nebo není, přičemž jeho rozhodnutí má pouze deklaratorní charakter.

Ani v případě, že manželství vůbec nevznikne a nemá tedy žádné právní následky, nelze přehlížet skutečnost, že jako důsledek domněnky o existenci manželství mohou vzniknout osobám, které se domnívají být manžely, vzájemná práva a povinnosti (především

majetkové povahy), které bude třeba řešit. Zákon o rodině v platném znění na toto řešení zcela nepamatuje. Objevuje se zde dle mého názoru nedostatek, který by bylo třeba odstranit ustanovením o způsobu vypořádání vzájemných práv a povinností. Neodmyslitelnou roli zde bude jistě hrát dobrá víra, v níž každá z těchto osob jednala, jakož i zájmy dalších oprávněných osob, především společných nezletilých dětí.

Přestože to zákon o rodině výslovně neupravuje, rozhoduje soud z povahy věci po vyslovení neexistence manželství o právech a povinnostech každého z rodičů ke společným dětem. Výše uvedená chybějící úprava je rovněž obsažena v rodinněprávní části návrhu nového občanského zákoníku. Její zařazení do našeho rodinného práva je z pohledu komplexnosti dle mého názoru potřebné, pro řešení majetkoprávních vztahů dokonce nezbytné.

6.5. Majetkové vztahy mezi manžely

Manželství jako právní poměr a stav nepředstavuje jen osobní vazby mezi mužem a ženou, ale zahrnuje i jejich poměry majetkové. V této rovině je manželství poskytována právní ochrana spočívající v poměrně kvalitní právní úpravě, která definuje uspořádání či možnosti uspořádání majetkových vztahů mezi manžely. I zde tedy můžeme spatřovat určité posílení manželství jako instituce. Jde nejen o společné vlastnické právo manželů, ale i o práva a povinnosti z věcných břemen a zástavních práv, práva a povinnosti z obligačních a jiných smluv, resp. poměrů, z práv chráněných předpisy o duševním vlastnictví, z vlastnictví cenných papírů, práva dědická, práva a povinnosti vyživovací.

Manželské majetkové právo je tedy možno chápat ve dvojitým smyslu. V širším smyslu představuje soubor právních norem upravujících veškeré majetkové vztahy mezi manžely. Manželským

majetkovým právem v užším smyslu pak rozumíme soubor právních norem upravujících otázku majetku manželů. Společný majetek manželů nelze ztotožňovat s předmětem společného jmění manželů, ale je nutné jej chápat šířeji. Od společného majetku manželů je pak nutno odlišovat komplex všeho majetku manželů, do kterého patří nejen společný majetek, ale i výlučný, oddělený majetek každého z manželů.

Právní úprava českého manželského majetkového práva je obsažena v občanském zákoníku²⁸, s výjimkou vyživovací povinnosti manželů, která je upravena v zákoně o rodině. V návrhu nového občanského zákoníku je úprava majetkových poměrů manželů systematicky začleněna do části o rodinném právu, konkrétně do dílu upravujícího práva a povinnosti manželů.

Na tomto místě bych chtěla ze široké palety manželských majetkových vztahů vybrat alespoň některé instituty. Zmíním se o společném jmění manželů, právech týkajících se společného bydlení manželů a vyživovací povinnosti manželů.

• Společné jmění manželů

Právní úprava společného jmění manželů je obsažena v části druhé platného občanského zákoníku. Institut společného jmění manželů lze charakterizovat jako zvláštní druh majetkového společenství, které může vzniknout a existovat pouze tehdy, jsou-li tu dvě osoby, které jsou spolu navzájem spojené manželstvím. Nespadají sem jen věci ve spoluvlastnictví manželů, ale v podstatě všechno, co má majetkovou hodnotu, ať jde o hmotné věci, nehmotné předměty, práva a jiné majetkové hodnoty, závazky apod.

²⁸ Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Právní úprava společného jmění manželu může být vytvořena na základě dvou různých koncepcí. Historicky první z nich je založena na původně odděleném majetku manželů, kteří teprve vlastním smluvním ujednáním vytvoří jakési společné jmění. K jeho vzniku pak může dojít v podstatě dvěma způsoby, které se však liší jen v detailu. Manželé mohou buď smlouvou vyslovit, že zakládají společné jmění, a stanovit věci či způsob určení věcí patřících do tohoto společného jmění, anebo upustí od vyslovení vzniku společného jmění a soustředí svou smlouvu pouze na vyjmenování společných věcí a způsobu určení věcí, které budou napříště součástí společného jmění. Tato první koncepce byla v našem právním řádu opuštěna roku 1948, kdy byl dán prostor druhé koncepci tvorby společného jmění manželů, která zůstala v našem právním řádu dodnes. Při tomto způsobu stanovení obsahu společného jmění manželů hraje hlavní roli zákon, přičemž smlouvou manželů lze naopak určité věci z jejich společného jmění vyloučit.

Krátce učiňme ještě ohlédnutí do nedaleké historie. V letech 1948 až 1964 neznal náš právní řád institut společného jmění manželů, nýbrž nazýval obdobné majetkové společenství manželů bezpodílovým spoluvlastnictvím manželů. To bylo užšího rozsahu než dnešní společné jmění manželů, stejně jako byla stručnější také samotná právní úprava bezpodílového spoluvlastnictví manželů v občanském zákoníku. Společné jmění manželů zahrnuje kromě věcí také práva a pohledávky, jakož i jim odpovídající závazky. Jedná se např. o obchodní podíl v obchodní společnosti, pohledávku vyplývající ze sporožirového či jiného bankovního účtu apod.

Společné jmění manželů vzniká uzavřením manželství. Reálně však vznikne nejdříve až v okamžiku, kdy po uzavření manželství jeden z manželů nebo oba společně nabudou první věc, právo nebo povinnost majetkové povahy, pokud ale tyto nejsou ze společného

jmění manželů vyloučeny. Společné jmění manželů trvá po celou dobu trvání manželství.

Zákonný rozsah, resp. obsah společného jmění (§ 143 OZ) tvoří předně majetek nabytý některým z manželů nebo jimi oběma společně za trvání manželství. Výjimku tvoří předměty získané dědictvím a darem, pokud dědí nebo je obdarován pouze jeden z manželů. Dále je ze společného jmění manželů vyloučen majetek jednoho z manželů nabytý za majetek patřící do výlučného vlastnictví tohoto manžela, dále věci, které slouží podle své povahy osobní potřebě, a konečně věci vydané v rámci předpisů o restituci majetku jednoho z manželů, který měl vydanou věc ve vlastnictví před uzavřením manželství, nebo jemuž byla věc vydána jako právnímu nástupci původního vlastníka. Vedle těchto tzv. aktiv je společné jmění manželů tvořeno tzv. pasivy, tj. závazky, které jednomu z manželů nebo oběma manželům společně vznikly za trvání manželství, s výjimkou závazků týkajících se majetku, který náleží výhradně jednomu z nich, a s výjimkou závazků, jejichž rozsah přesahuje míru přiměřenou majetkovým poměrům manželů a které převzal jeden z nich bez souhlasu druhého (tím je druhý manžel chráněn před nepřiměřeným zatěžováním společného majetku). Není-li prokázán opak, má se za to, že majetek nabytý a závazky vzniklé za trvání manželství tvoří společné jmění manželů.

Občanský zákoník ponechává manželům možnost modifikovat své společné jmění (§ 143a OZ). Smluvně tak mohou upravit zákonem stanovený rozsah nebo okamžik vzniku společného jmění manželů. Do 31. července 1998 byla možnost uzavřít takovou modifikační dohodu podmíněna existencí manželství, nyní tuto možnost mají také snoubenci. I bez výslovného zákonného

ustanovení lze mít za to, že taková smlouva, je-li uzavřena před sňatkem, nabývá právních účinků uzavřením manželství.²⁹

Manželé nebo i snoubenci se mohou dohodnout, že zákonem stanovený rozsah společného jmění manželů buď rozšíří nebo zúží. Takto mohou změnit rozsah majetku a závazků nabytých či vzniklých v budoucnosti, ale i majetku a závazků, které již tvoří jejich společné jmění. Zúžení i rozšíření se může týkat věcí určených jednotlivě i druhově, souborů věcí i věcí všech. Pro takovou manželskou smlouvu stanoví zákon kogentně formu notářského zápisu. Účelem tohoto požadavku na formu modifikační smlouvy je jistě ochrana právní jistoty manželů i třetích osob. Domnívám se však, že není nutné požadovat vždy formu notářského zápisu, pokud na tom manželé netrvají. Snad by bylo namístě zvážit i možnost uzavírat smlouvy o modifikaci společného jmění manželů jinou formou, nepochybně písemnou, z níž by jasně vyplývala vůle manželů o modifikaci společného jmění manželů a o jejím způsobu. Při tom by však nesměla být opomenuta ochrana třetích osob. Ta by byla zajištěna například notářským ověřením podpisů jako předpokladem pro platnost smlouvy, přičemž by došlo mj. k datování ověřených podpisů a tím i k datování platného uzavření smlouvy. Jako sice technicky a finančně náročnější, avšak ne zbytečné se jeví i zavedení centrálního registru či registrů smluv o modifikacích společných jmění manželů, prostřednictvím nichž by se třetí osoby mohly seznámit s případnou modifikací majetkových poměrů manželů.

Jak již bylo zmíněno, společné jmění manželů vzniká uzavřením manželství. Manželé nebo snoubenci mohou ovšem smluvně vyhradit stanovený okamžik vzniku zcela nebo zčásti

²⁹ Radvanová, S. - Zuklínová, Z.: Kurs občanského práva, Instituty rodinného práva, C. H. Beck, Praha, 1999

k okamžiku zániku manželství. Následkem toho nabývá každý z manželů po celou dobu existence manželství majetek a závazky sám pro sebe, tyto také sám spravuje. V okamžiku zániku manželství se pak předmětem rozdělení stane toliko to, co převyšuje souhm samostatných majetkových souborů každého z manželů (po odečtení pasiv) nabytých do okamžiku zániku manželství. O formě smlouvy manželů či snoubenců o odsunutí vzniku společného jmění manželů k okamžiku zániku manželství platí, co bylo zmíněno u formy smlouvy o modifikaci rozsahu společného jmění manželů.

Dohoda o úpravě rozsahu či okamžiku vzniku společného jmění manželů se nesmí týkat věcí, které tvoří obvyklé vybavení společné domácnosti.

Občanský zákoník připouští ochranu jednoho z manželů (případně obou manželů) tím, že umožňuje modifikovat společné jmění manželů soudem na návrh jednoho manžela. Ani rozhodnutím soudu ale nemůže být společné jmění manželů zcela zrušeno, neboť musí být zachován jeho minimální rozsah, tj. věci tvořící obvyklé vybavení domácnosti. Soud může společné jmění zúžit ze závažných důvodů na návrh jednoho z manželů (§ 148 odst. 1 OZ). Naproti tomu soud musí společné jmění na návrh kteréhokoli z manželů zrušit, jestliže se jeden z manželů stal podnikatelem nebo neomezeně ručícím společníkem obchodní společnosti (§ 148 odst. 2 OZ).

Majetkové hodnoty, které tvoří společné jmění manželů, oba manželé společně udržují a užívají, spravují a společně jimi nakládají, společně také hradí náklady, které jsou suživáním a udržováním těchto majetkových hodnot spojeny. Rovněž zákonný režim spravování společného jmění může být manžely, resp. snoubenci smluvně modifikován.

Majetkový režim manželů se v důsledku promítá do výkonu soudního rozhodnutí, tzv. exekuce. Dle § 262a odst. 1 občanského soudního řádu³⁰ platí, že má-li být vymáhán závazek, který vznikl jen jednomu z manželů za trvání manželství, může být výkon rozhodnutí veden také proti tomu majetku manželu povinného, který patří do společného jmění manželů. Majetek, který není součástí společného jmění manželů, může být z výkonu rozhodnutí vyloučen tzv. excindační žalobou podanou na návrh manžela, proti němuž nesměruje exekuční titul. Předmětem exekuce se mohou stát jak věci, tak i pohledávky patřící do společného jmění manželů. Excindační žalobou však nelze dosáhnout vyloučení majetku z exekuce, který byl ze společného jmění manželů vyloučen smlouvou, popř. byl smluvně vznik společného jmění manželů odložen k okamžiku zániku manželství. Dle § 262a odst. 1 a 2 OSŘ se k těmto smlouvám pro výkon rozhodnutí nepřihlíží. Naopak excindační žaloba by byla úspěšná v případě, kdy vymáhaný závazek vznikl za trvání manželství jednomu z manželů při používání majetku, který by patřil do výlučného vlastnictví povinného, a to buď podle smlouvy o zúžení zákonného rozsahu společného jmění manželů, nebo nabyli-li povinný tento majetek před manželstvím nebo dědictvím, darem, za majetek náležející do jeho výlučného majetku nebo podle předpisů o restituci majetku, který měl ve vlastnictví před uzavřením manželství nebo který mu byl vydán jako právnímu nástupci původního vlastníka, anebo že slouží podle své povahy jen osobní potřebě povinného.

Společné jmění manželů zaniká nejpozději dnem zániku manželství. Může ale ze zákona zaniknout dříve, během trvání manželství, a to prohlášením konkurzu na majetek jednoho

³⁰ Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů

z manželů – podnikatele a vyslovením trestu propadnutí majetku jednoho z manželů.

Poté, co společné jmění manželů zanikne, je třeba je vypořádat. Zákon pro vypořádání preferuje dohodu manželů, resp. bývalých manželů. Nedohodnou-li se, provede vypořádání na návrh kteréhokoli z manželů soud. V § 149 OZ jsou stanovena kvantitativní i kvalitativní kritéria pro vypořádání. Z nich stojí za zmínku především pravidlo rovnosti podílů, tzn. podíly obou manželů na majetku jsou stejné, rovněž závazky jsou povinni manželé plnit rovným dílem.

• Společné bydlení manželů

Kromě společného jmění manželů poskytuje náš právní řád také ochranu právním vztahům vznikajícím při společném bydlení manželů. Lze konstatovat, že zákonodárce neupravil tuto problematiku dostatečně. Navíc není úprava v občanském zákoníku celistvá, je roztroušena na několika místech.

Občanský zákoník upravuje v §§ 703 – 705 společný nájem bytu, který manželům vznikne v případě, že se manželé nebo jeden z nich stanou nájemci bytu. Stejně je tomu v případě, že se některý z manželů stal nájemcem bytu před uzavřením manželství. Není rozhodné, že v nájemní smlouvě je na straně nájemce uveden pouze jeden z manželů. Společný nájem bytu vzniká okamžikem vzniku manželství. Vznikne-li jen jednomu z manželů za trvání manželství právo na uzavření smlouvy o nájmu družstevního bytu, vznikne se společným nájmem bytu manžely i společné členství manželů v bytovém družstvu. To má značný vliv na řešení situace v souvislosti s rozvodem manželství, zrušením společného nájmu bytu manžely a společného členství v družstvu, kdy manželé pro účely případného vypořádání touto úpravou nabývají rovného

postavení. Společný nájem bytu ani společné členství v bytovém družstvu nevzniká manželům, kteří spolu trvale nežijí. Pokud manželé v době vzniku nájemního práva k bytu jednoho z manželů spolu nežili a později manželské soužití obnovili, vzniká tím i společný nájem bytu manžely.

Úprava otázky dalšího nájmu bytu po rozvodu manželství je v případě, že se manželé sami nedohodnou, svěřena soudu, který by měl vzít při svém rozhodování v úvahu zejména zájmy nezletilých dětí a stanovisko pronajímatele. Společný nájem bytu manžely může skončit kromě rozhodnutí soudu i jinými způsoby, jako např. smrtí jednoho z manželů či opuštěním společné domácnosti jedním z manželů, nabytím vlastnictví bytu manžely nebo jedním z nich, skončením členství nájemců v družstvu apod.

Manželům může vzniknout také společný podnájem bytu nebo části bytu (§ 719 OZ). Dalším právním důvodem bydlení manželů často bývá společné vlastnictví domu nebo bytu.

• **Vyživovací povinnost manželů**

Manželé mají k sobě navzájem vyživovací povinnost (§ 91 odst. 1 ZOR). Cílem a účelem vzájemné vyživovací povinnosti mezi manžely je zajištění zásadně stejné životní úrovně oběma manželům, a tím i naplnění společenské, ekonomické a biologické funkce rodiny. Vzájemná vyživovací povinnost je podmíněna existencí manželství. Nevznikne tedy mezi osobami žijícími v tzv. nesezdaném soužití. Úzké sepětí vyživovací povinnosti s morálními principy, na nichž je založeno manželství, způsobuje, že při posuzování podmínek této povinnosti bude často docházet k aplikaci ustanovení § 96 odst. 2 ZOR, podle něhož nelze výživné přiznat, pokud by bylo v rozporu s dobrými mravy. Pojem dobrých mravů není zákonem definován. Jeho obsah spočívá v obecně platných normách

morálky, u kterých je dán obecný zájem na jejich respektování. Přiznání výživného by bylo v rozporu s dobrými mravy tehdy, jestliže by např. manželka opustila manžela, který se převážně na rozvratu manželství nepodílel, kvůli jinému muži a následně žádala výživné manželky, resp. rozvedené manželky.

Vyživovací povinnost mezi manžely vzniká uzavřením manželství a trvá po celou dobu jeho existence až do jeho zániku. Pro trvání vyživovací povinnosti není rozhodné, zda manželé spolu vedou společnou domácnost, zda žijí společně nebo odděleně.

Pro vzájemnou vyživovací povinnost manželů za trvání manželství platí zásada stejné hmotné a kulturní úrovně obou manželů. Tento požadavek je zákonem stanoven pouze u vyživovací povinnosti manželů a vyplývá ze zvláštní ochrany, která je zákonem manželství přiznávána. V případě, že jeden z manželů neplní řádně svou vyživovací povinnost a odmítá se zpravidla podílet na vyrovnání životní úrovně druhého manžela (např. má-li tento manžel minimální příjmy z důvodu rodičovské dovolené, dávek z nemocenského či sociálního zabezpečení nebo má-li podstatně nižší příjmy), může se manžel s nižší životní úrovní obrátit na soud a žádat o úpravu výživného. Zatímco na existenci nároku na výživné nemá vliv, zda manželé fakticky žijí či nežijí spolu, při rozhodování o výši výživného hraje společné soužití a udržování společné domácnosti svou roli.³¹

Manželé jsou povinni podle svých schopností, možností a majetkových poměrů pečovat o uspokojování potřeb rodiny. Jestliže jeden z manželů tuto povinnost neplní, určí soud na návrh některého z manželů její rozsah, přičemž přihlédne k péči o společnou domácnost. Rozsah vyživovací povinnosti pak stanoví tak, aby hmotná a kulturní úroveň obou manželů byla zásadně stejná

³¹ Kovářová, D.: Výživné mezi manžely, *Právo a rodina*, 4/2006

(§ 91 odst. 2 ZOR). Hmotnou a kulturní úroveň je nutno chápat v širším smyslu, jako úroveň sportovních, rekreačních i vzdělávacích aktivit, ale i úroveň uspokojování běžných životních potřeb (např. obstarání stravy, úklid, praní), pokud jejich uspokojení není v silách potřebného manžela. Z toho vyplývá, že vyživovací povinnost nemusí být plněna pouze formou poskytování finančních prostředků (i když tato forma bude převážně nejčastější), ale v mnohých případech půjde jistě i o zajištění běžné péče a základních životních potřeb druhého manžela. Při rozhodování o výživném a jeho výši přihlíží soud nejen k potřebám, ale i ke schopnostem a zásluhám manžela, v jehož prospěch má být výživné přiznáno.

Zánikem manželství zaniká také vyživovací povinnost mezi manžely, a to i tehdy, jestliže manželství zaniklo rozvodem. Výjimkou je vyživovací povinnost vůči manželovi, který se z různých důvodů není schopen sám žít. Vyživovací povinnost mezi rozvedenými manžely se od vyživovací povinnosti mezi manžely liší nejen skutečnostmi, které jsou rozhodné pro vznik povinnosti výživné poskytovat, ale rovněž svým rozsahem a v neposlední řadě i důvody zániku vyživovací povinnosti a důvody zániku povinnosti výživné poskytovat. Žádá-li potřebný manžel od druhého manžela poskytování výživného a nedojde-li mezi nimi k dohodě, rozhodne na návrh kteréhokoli z manželů soud. Zákon o rodině také v rámci vyživovací povinnosti zohledňuje dobré plnění manželských povinností a podíl na rozpadu manželství, a to zmínkou o manželovi, který se nepodílel převážnou měrou na rozpadu manželství a kterému byla současně rozvodem způsobena závažná újma. Tomu může soud přiznat po dobu nejvýše tří let právo na výživné od druhého manžela v rozsahu, jaký by přicházel v úvahu za trvání manželství, tedy relativně ve velkém rozsahu. Vyživovací povinnost jednoho rozvedeného manžela vůči druhému trvá po dobu,

po níž potřebný rozvedený manžel není schopen sám se živit (§ 92 odst. 1 ZOR). Právo na výživné rozvedeného manžela zanikne, jestliže oprávněný manžel uzavře nové manželství nebo povinný manžel zemře. Rovněž zanikne poskytnutím jednorázové částky na základě písemné smlouvy (§ 94 ZOR).

Rozhodování o konkrétní výši výživného mezi manžely i příspěvku rozvedenému manželovi je ovlivňováno řadou okolností. Obecně platí, že při určení konkrétní výše výživného vychází soud z odůvodněných potřeb oprávněného na straně jedné a ze schopností, možností a majetkových poměrů povinného na straně druhé. Soud při tom například zkoumá, zda se žalovaný nevzdal bez důležitého důvodu výhodnějšího zaměstnání či výdělečné činnosti nebo majetkového prospěchu, případně zda nepodstupuje nepřiměřená majetková rizika. Řízení může být zakončeno schválením smíru nebo rozsudkem, v němž soud obvykle stanoví, že výživné je splatné v pravidelných měsíčních splátkách vždy na měsíc dopředu. Započtení jiných pohledávek vůči výživnému je možné jen dohodou. Nárok na výživné se nepromlčuje, promlčuje se však splatnost jednotlivých splátek v obecné tříleté lhůtě. Změní-li se zásadním způsobem výdělečné či majetkové poměry povinného nebo oprávněného, je možno se obrátit na soud a žádat úpravu výživného.³²

6.6. Zánik manželství

• Zánik smrtí nebo prohlášením za mrtvého

Bylo již uvedeno, že manželství je chápáno jako trvalé společenství muže a ženy. Proto nej přirozenějším způsobem zániku

³² Kovářová, D.: Výživné mezi manžely, Právo a rodina, 4/2006

manželství je teprve smrt jednoho z manželů.³³ Zásadně platí, že manželství zaniká smrtí prvního, kteréhokoliv z manželů. To je třeba mít na vědomí i pro ty případy, kdy manželé zemřou postupně po sobě, ačkoliv jejich smrt byla způsobena stejnou okolností (např. v důsledku leteckého nebo jiného dopravního neštěstí nebo živelné pohromy).³⁴

Na roveň smrti je kladeno i prohlášení manžela za mrtvého. Soud prohlásí fyzickou osobu za mrtvou, nelze-li smrt prokázat předepsaným způsobem, okolnosti však nasvědčují tomu, že osoba již nežije. K těmto situacím dochází zpravidla při živelných pohromách nebo i takových haváriích, kdy nelze provést ohledání. Jde tedy zejména o dopravní nebo důlní havárie, kde není vždy možné mrtvou osobu najít a pokračovat běžným způsobem při její identifikaci. Manželství zanikne dnem, kdy rozhodnutí soudu o prohlášení za mrtvého nabude právní moci. Bude-li prohlášení za mrtvého zrušeno, neobnoví se zaniklé manželství, jestliže mezitím manžel toho, kdo byl prohlášen za mrtvého, uzavřel manželství nové. Pokud nebylo uzavřeno nové manželství, obnoví se původní manželství dnem, kdy bylo pravomocně rozhodnuto, že se zrušuje prohlášení za mrtvého.³⁵

• Zánik rozvodem

Jediným způsobem zrušení manželství za života obou manželů je rozvod manželství. V zákoně o rodině došlo, pokud jde o rozvod manželství, k podstatné novelizaci zákonem č. 91/1998 Sb. Zatímco při uzavření manželství stačí souhlasné prohlášení snoubenců, že spolu dobrovolně vstupují do manželství, o zrušení manželství

³³Hrušáková, M. - Králíčková, Z.: České rodinné právo, Masarykova univerzita a nakladatelství Doplněk, 2. vydání, Brno, 2001

³⁴Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině, Komentář, C. H. Beck, 2. vydání, Praha, 2001

³⁵Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině, Komentář, C. H. Beck, 2. vydání, Praha, 2001

rozvodem rozhoduje vždy soud, který v soudním řízení zkoumá, zda jsou splněny zákonné podmínky, a poté rozvod povolí či žalobu na rozvod zamítne. Právním důvodem rozvodu je rozvrat manželství, který je hluboký a trvalý a v jehož důsledku nelze očekávat obnovení manželského soužití. Soud přitom bere v úvahu příčiny, které vedly k rozvratu manželství (§ 24 odstavec 1 ZOR).

Příčiny rozvratu manželství není třeba zkoumat, jestliže manželé spolu před zahájením rozvodového řízení nejméně šest měsíců nežijí a s návrhem na rozvod oba souhlasí. Jde o tzv. nesporný neboli smluvený rozvod, který byl do zákona o rodině zaveden novelou č. 91/1998 Sb. Předpokladem takového rozvodu ovšem je, že manželství trvalo alespoň jeden rok. Tato doba byla stanovena s ohledem na požadavek trvalosti manželství a jejím smyslem je předejít zcela neuváženým rozvodům. Pojem „smluvený“ rozvod ovšem není zcela správný, protože se nejedná o rozvod na principu dohody, ale o rozvod na principu kvalifikovaného rozvratu. Na rozvod manželství není právní nárok, byť se manželé na rozvodu dohodli. Jako vhodnější se podle mého názoru jeví označení „konsensuální“, neboť nenaznačuje existenci jakési smlouvy, ale vyjadřuje společnou vůli či souhlas manželů vůči státnímu orgánu, spočívající v přání zrušit manželství.

Zákon o rodině počítá i s tím, že druhý z manželů nebude s navrhovaným rozvodem souhlasit. Přestože jsou splněny zákonné podmínky pro rozvod manželství, tj. byla prokázána existence tzv. kvalifikovaného rozvratu manželství, soud manželství nerozvede, jsou-li splněny podmínky tzv. tvrdostní klauzule, upravené v § 24b ZOR. Účelem této právní úpravy je ochrana manžela, který s rozvodem nesouhlasí. Musí jít ovšem o manžela, který převážně nezapříčinil rozvrat manželství tím, že porušoval manželské povinnosti, a kterému by byla zároveň rozvodem

způsobena zvláště závažná újma. Ta může spočívat např. v tom, že rozvodu se bránící manžel je invalidní, odkázaný na pomoc druhého manžela, nebo se u něj v tomto období projevila závažná choroba, jejíž prognóza není v okamžiku rozvodu zcela jasná, apod.³⁶ Tato překážka rozvodu však nemůže být stanovena absolutně, ale je časově omezena na dobu tří let. Jestliže spolu manželé po dobu delší než tři roky nežijí, soud manželství rozvede. Musí být přitom ovšem splněny podmínky uvedené v ustanovení § 24 ZOR, o nichž bylo pojednáno výše.

Při rozvodu je třeba dbát nejen na práva a zájmy manželů tak, aby řízení o rozvodu proběhlo pokud možno bez komplikací a soudní rozhodnutí o rozvodu bylo pro oba manžele co nejméně zatěžující, ale je nutno zohledňovat také a dle mého názoru především zájmy nezletilých dětí, které bývají rozvodem ve většině případů postiženy nejvíce, a to jak po psychické, tak i po ekonomické stránce. Na ně zákon o rodině pamatuje v § 25 až 28, které jsou systematicky začleněny mezi ustanovení týkající se rozvodu. Základem pro to, aby soud mohl rozhodnutí o rozvodu vůbec vydat, je pravomocné soudní rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí na dobu po rozvodu. Právní účinky tohoto rozhodnutí ovšem nastávají z povahy věci až po rozhodnutí o rozvodu, lépe řečeno, nabytím právní moci rozhodnutí o rozvodu.

V otázce výkladu zákona o tom, zda v době podání návrhu na rozhodnutí o úpravě nezletilých dětí v době po rozvodu musí být již zahájeno řízení o rozvodu, se názory rozcházejí. Zatímco část z nich se kloní k nutnosti zahájení řízení o rozvodu dříve než řízení o úpravě poměrů nezletilých dětí, druhá část názorů považuje za nepodstatné, které z obou řízení je zahájeno dříve. Vzhledem k tomu, že právní účinky rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí

³⁶ Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině, Komentář, C. H. Beck, 2. vydání, Praha, 2001

nastávají, jak bylo výše zmíněno, okamžikem právní moci rozhodnutí o rozvodu a tedy nemůže být účinné nezávisle na tom, zda k rozvodu nakonec dojde či nikoli, domnívám se, že není na škodu, je-li řízení o rozvodu zahájeno později.

Je třeba brát v úvahu také to, že k rozvodu nakonec dojít nemusí, přestože již bylo o poměrech nezletilých dětí pravomocně rozhodnuto. Na druhé straně jistě může vyvstat obava ze šikanózního podání návrhu na rozhodnutí o úpravě nezletilých dětí na dobu po rozvodu jedním z manželů, aniž by tento vůbec zamýšlel návrh na rozvod manželství podat. Přicházela by tu tedy v úvahu snaha tohoto manžela pohrozit druhému manželovi omezením jeho styku se společnými nezletilými dětmi a jeho rodičovské výchovy v případě eventuálního rozvodu a tím dosáhnout obnovy dobrého manželského soužití. Tato možnost však pravděpodobně nebude mít v praxi většího významu, jelikož je třeba brát v úvahu převážně častější takový rozkol manželství, že alespoň jeden z manželů má zájem na rozvodu a návrh na něj nakonec podá. K tomu je také nutno si uvědomit, že vztahy rodičů k dětem jsou založeny na jiných, dá se říci, že pevnějších citech než je tomu mezi partnery navzájem. Proto se mi možné případy na tomto místě popsaného šikanózního podání návrhu na rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí jeví v praxi jako velmi ojedinělé. Přesto se domnívám, že by bylo vhodné stanovit zákonem lhůtu, v níž by bylo nutno podat návrh na rozvod manželství v případě, že řízení o úpravě poměrů nezletilých dětí v době po rozvodu bude zahájeno dříve než řízení o rozvodu. Uplynula-li by tato lhůta marně, soud by řízení o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu zastavil.

Je třeba brát v úvahu i možnost existujícího pravomocného rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí v době po rozvodu a očekávání následného rozhodnutí o rozvodu, k němuž však nakonec

nedojde a manželství rozvedeno nebude. Zákon by zde měl upravit osud takového rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí. Nabízí se tu totiž otázka, zda toto rozhodnutí lze využít i v případném dalším řízení o rozvodu manželství. Logicky by mělo být každé rozhodnutí o rozvodu podmíněno zvláštním rozhodnutím o úpravě poměrů nezletilých dětí v době po rozvodu, které by mělo být podkladem jen pro toto řízení o rozvodu. Zákon to však neupravuje, a protože jde o dvě zcela samostatná řízení (řízení o úpravě poměrů nezletilých dětí v době po rozvodu a řízení o rozvodu), nelze ani podmiňovat rozhodnutí o rozvodu novým, jen pro toto rozhodnutí vydaným rozhodnutím o úpravě poměrů nezletilých dětí.

Domnívám se, že výše popsaným problémům by bylo možno se vyhnout právní úpravou začleněnou do zákona o rodině nebo do občanského soudního řádu, která by stanovila zahájení řízení o rozvodu jako podmínku pro zahájení řízení o úpravě poměrů nezletilých dětí v době po rozvodu. Dále si myslím, že by mělo být určeno, zda jako podklad pro každé nové rozhodnutí o rozvodu je nutno vydat nové rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí na dobu po rozvodu či zda a jak dlouho po právní moci tohoto rozhodnutí, popř. za jakých podmínek jej lze využít jako podklad pro rozhodnutí o rozvodu. Jsem si vědoma potřeby rychlého a kreativního soudního rozhodování bez průtahů, které by v těchto případech byly mnohdy zbytečné, a přikláním se k možnosti úpravy doby, která může uplynout od pravomocného rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí, aby bylo toto rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí možno použít pro jakékoli další řízení o rozvodu manželů - rodičů těchto dětí, ovšem za podmínky, že nedošlo k podstatné změně okolností (např. ke změně rodičovské výchovy nebo zanedbávání rodičovské péče jedním z manželů).

Skutečnost, že zánik manželství z vůle manželů nebo jednoho z nich je možný jen po předchozím projednání v soudním řízení a na základě rozhodnutí soudu, znamená nezanedbatelnou právní ochranu manželství. Samozřejmě si lze představit situaci, kdy se manželé shodnou, že už spolu dále nechtějí setrvat v manželství, a uzavřou konsensus v písemné formě, ad absurdum pouze ústně, a manželství účinností takové dohody či smlouvy zanikne. To by ovšem popřelo smysl manželství, mezi jehož charakteristické znaky patří trvalost a jistota v právních vztazích. Způsobem jak vzniku, tak i zániku se manželství liší od jiných forem partnerského soužití, především nesezdaného soužití druha a družky nebo partnerství osob téhož pohlaví, které neuzavřely registrované partnerství. U těch je běžné a zcela po právu, že své soužití ukončí pouhou dohodou nebo že jeden z partnerů odejde ze společného soužití na základě svého individuálního rozhodnutí. Zánik registrovaného partnerství za života partnerů je možný na základě rozhodnutí soudu, který však v případě dohody partnerů o zrušení registrovaného partnerství vysloví zánik vždy. Způsob zániku manželství soudním rozhodnutím znamená pro institut manželství nemalou míru jistoty, stejně jako pro manžele či další osoby (především samozřejmě děti v tomto manželství).

Domnívám se, že pro ochranu manželství má řízení před soudem, které soudnímu rozhodnutí o rozvodu předchází, význam také z psychologického hlediska. Předchází se díky němu neuváženým rozpadům manželství, neboť manželé, zvláště mají-li nezletilé děti, si lépe rozmyslí, zda chtějí sebe, ale především své děti vystavit obtížím s rozvodovým řízením spojeným.

Vzhledem k tomu, že soudní řízení o rozvodu trvá určitou dobu, může během této doby dojít k usmíření obou manželů a následně

i k zastavení řízení o rozvodu manželství. Nejsem toho názoru, že man

želství je zárukou trvalého a spokojeného partnerského soužití, mnoho partnerských vztahů funguje nepochybně i bez právního základu, avšak existuje tu posílení vědomí obou manželů o trvalosti a troufám si říci o větší důležitosti jejich vztahu, což pramení z velké části z právní ochrany manželství, jejíž významnou součástí je bezesporu i rozvod a řízení s ním spojené.

Rozvod manželství znamená pro manžele změnu statusových práv. Právo na ně nadále pohlíží jako na rozvedené. Tato změna má některé významné dopady, zejména v oblasti práva veřejného (daňové předpisy, sociální zabezpečení apod.). Mezi rozvedenými manžely zanikají všechna vzájemná práva a povinnosti podle zákona o rodině.³⁷ Zaniká rovněž vyživovací povinnost manželů, na základě soudního rozhodnutí však může vzniknout právo rozvedeného manžela na výživné, resp. vyživovací povinnost jednoho z rozvedených manželů vůči druhému. Tato vyživovací povinnost se od vyživovací povinnosti manželů v mnoha ohledech liší (chybí zde vzájemnost, vzniká rozhodnutím soudu, může být stanovena pouze za splnění určitých podmínek³⁸, odlišný je většinou i rozsah výživného³⁹).

Ztráta statusu manžela se promítá i do dědického práva, v němž dochází k vyloučení rozvedeného manžela z okruhu zákonných dědiců pro případ smrti druhého manžela. Manžel tak již nemůže dědit v první skupině a ani ve druhé skupině jako manžel. Ve druhé či třetí skupině by dědění přicházelo v úvahu z jiného titulu, a to jako

³⁷ Radvanová, S. - Zuklinová, M.: Kurz občanského práva, Instituty rodinného práva, C. H. Beck, Praha, 1999

³⁸ Rozvedený manžel, kterému má být přiznáno právo na výživné, není schopen sám se živit (§ 92 odst. 1 ZOR)

³⁹ Výživné lze stanovit ve stejném rozsahu, jako za trvání manželství, pouze při splnění podmínek uvedených v § 93 odst. 1 ZOR, tj. rozvedený manžel se převážně nepodílel na rozvratu manželství a byla mu rozvodem způsobena zvláště závažná újma

osoba žijící se zůstavitelem nejméně po dobu jednoho roku před jeho smrtí ve společné domácnosti, která z tohoto důvodu pečovala společně s ním o společnou domácnost nebo na zůstavitele byla odkázána výživou (§ 474 odst. 1, § 475 odst. 1 OZ). V praxi se vyskytují případy, kdy manželé spolu žijí i po rozvodu ve společné domácnosti, v podstatě z toho důvodu, že jim jejich ekonomické možnosti nedovolují pořídit si dvě domácnosti. Tyto případy zde tedy občanský zákoník na myslí nemá. Rozhodující je zde vůle rozvedených manželů i po rozvodu vést společnou domácnost, prakticky po předchozím usmíření a dobrovolném obnovení společného soužití.

Ten z manželů, který přijal při uzavření manželství příjmení druhého manžela, ať už jako jediné nebo jako další příjmení používané na prvním místě spolu se svým dřívějším příjmením, může do třiceti dnů po právní moci rozhodnutí soudu o rozvodu oznámit matričnímu úřadu, že přijímá opět své dřívější příjmení nebo že bude nadále užívat své dřívější příjmení samostatně bez příjmení přijatého od druhého manžela.

7. Nesezdané soužití

7.1. Vymezení pojmu

V důsledku kladení většího významu na manželství jako na základ rodiny a rodinného života zůstala v minulosti stranou tvorba právních předpisů upravujících jiné vztahy mezi lidmi, ať už stejného či různého pohlaví. Přestože společné soužití osob stejného pohlaví u nás bylo už i v nedávné minulosti společensky tolerováno, zákon o registrovaném partnerství osob téhož pohlaví byl schválen až roku 2006.

Tzv. nesezdané neboli faktické soužití osob různého pohlaví (jakož i neregistrované soužití osob téhož pohlaví) není v současné době kompletně právně upraveno, je proto obtížné je i jakkoli definovat, tedy vyjádřit, co nesezdané soužití v platném právu znamená. Naskytá se tu hned několik otázek. Může být nesezdané soužití dvou osob základem rodiny? Poskytuje náš právní řád ochranu nesezdanému soužití? Jak lze vymezit vztahy mezi osobami žijícími v takovém svazku? Jaký pojem pro tyto osoby právo užívá? Samotná právní úprava poskytuje na tyto otázky jen strohé odpovědi, mnohdy žádné.

Jak již bylo zmíněno, Listina základních práv a svobod garantuje ochranu rodiny, aniž by se zmiňovala o manželství. Rodina založená manželstvím má v naší společnosti stále vysokou hodnotu, zároveň ale přibývá svazků, které nejsou založeny manželstvím. Lze dokonce pozorovat, že taková forma soužití partnerů nabývá postupně i na popularitě. I druh a družka mohou tvořit základ rodiny.

Pro tzv. nesezdané soužití muže a ženy nepoužívá právní řád žádné přímé označení. V odborné literatuře se můžeme setkat s pojmy „faktické manželství“, „partnerské soužití“, „konkubinát“, „manželství na zkoušku“, nejčastějším však zůstává pojem „nesezdané soužití“, jehož subjekty bývají zpravidla nazývány „druh

a družka“. Několik pojmů týkajících se problematiky nesezdaného soužití je upraveno v občanském zákoníku. Užívá se zde termínů „domácnost“, „osoba blízká“ nebo „osoba spolužijící“.

Zákon o rodině se výslovně o nesezdaném soužití nezmiňuje. Lze tedy konstatovat, že zákon o rodině preferuje rodinu založenou manželstvím, což ovšem neznamená, že s nesezdaným soužitím nepočítá. Zákon o rodině také nečiní rozdíly mezi dětmi narozenými v manželství a mimo ně. Právní úprava vztahů mezi rodiči a dětmi není založena na existenci manželství, ale na skutečnosti rodičovství. Zákon například neupravuje vzájemné osobní a majetkové vztahy mezi druhem a družkou, ale reguluje vztahy mezi těmito osobami a jejich společným dítětem.

Naopak prameny některých dalších právních odvětví, zejména práva veřejného, pojem druh a družka užívají. Ve sféře práva sociálního zabezpečení se jedná např. o zákon o státní sociální podpoře⁴⁰, zákon o životním minimu⁴¹, zákon o sociálním zabezpečení⁴².

O nesezdané soužití se tedy jedná zejména tehdy, jestliže dvě osoby odlišného pohlaví vytvoří určité dlouhodobější životní společenství. Druhem a družkou lze pak rozumět muže a ženu, kteří spolu trvale žijí a společně uhrazují náklady na své potřeby.⁴³

7.2. Majetkové vztahy druha a družky

Při soužití dvou lidí ve společné domácnosti dochází dříve či později k míšení jejich majetku. Ustanovení občanského zákoníku věnované společnému jmění manželů na majetek druha a družky

⁴⁰ Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů

⁴¹ Zákon č. 463/1991 Sb., o životním minimu, ve znění pozdějších předpisů

⁴² Zákon č. 100/1988 Sb., o sociálním zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů

⁴³ Hrušáková, M. - Králíčková, Z.: České rodinné právo, Masarykova univerzita a nakladatelství, Doplněk, 2. vydání, Brno, 2001

použít nelze. Zpravidla tedy nabývají oba do svého výlučného individuálního vlastnictví, s nímž mohou každý sám volně disponovat.

Na právní vztahy k věcem, které případnou do společného vlastnictví, se mohou vztahovat toliko ustanovení občanského zákoníku o podílovém spoluvlastnictví (§ 137 až 142 OZ). To se však vždy upíná ke konkrétní věci, popř. vymezenému souboru věcí. Druh a družka se mohou stát podílovými spoluvlastníky jako kterékoli jiné osoby, většinou se tak pravděpodobně stane na základě smlouvy. Ve smlouvě se stanovuje podíl, který vyjadřuje pouze míru, jakou se spoluvlastníci podílejí na právech a povinnostech vyplývajících ze spoluvlastnictví ke společné věci. Není-li podíl vymezen právním předpisem nebo dohodnut, má se zato, že podíly obou jsou stejné.

7.3. Bydlení druha a družky

Právních důvodů pro společné bydlení druha a družky se naskytuje hned několik. V oblasti vlastnických práv jde zpravidla o podílové spoluvlastnictví bytu nebo nemovitosti. Kromě toho může jít i o společný nájem bytu (§§ 700 až 702 OZ), o podnájem bytu nebo jeho části (§ 719 OZ). Druh a družka mohou také spolu bydlet na základě práva odpovídajícího věcnému břemeni (§ 151n OZ).

Z povahy věci plyne, že výhodnější je bydlení na základě vlastnického práva. Vlastník není omezen v nakládání svým oprávněním byt nebo dům užívat. Jde-li však o společné bydlení v případě nájmu nebo podnájmu bytu nebo jeho části, je smluvní svoboda jednoho partnera nabídnout společné bydlení druhému partnerovi závislá na vůli vlastníka, resp. jiné oprávněné osoby. V případě zrušení partnerství jsou pak chráněni jen ti, jimž náleží

společné nájemní právo. Partner, který se přistěhoval, bude mít povinnost vyklidit byt či dům bez náhrady.

Širokou možnost upravit si smluvně společné bydlení jim dává občanský zákoník v § 51, na jehož základě lze uzavírat tzv. nepojmenované smlouvy, tedy smlouvy, které nejsou zákonem výslovně a komplexně upraveny, ale na jejichž uzavření mají kontrahenti zájem, jestliže tyto smlouvy neodporují zákonu či dobrým mravům.

Nelze opomenout ani ta ustanovení občanského zákoníku, která se sice výslovně nezmiňují o druhovi a družce, ale je zde možné aplikovat pojmy „osoba blízká“ a „domácnost“ a odvozovat z nich následky, které zákon s těmito právními pojmy spojuje.

7.4. Vyživovací povinnost mezi druhem a družkou

Vyživovací povinnost mezi druhem a družkou není zákonem o rodině ani jiným právním předpisem upravena.

Pokud ale druh a družka společně uspokojují své potřeby nebo si dobrovolně poskytují výživné, aniž jim to zákon ukládá, nejedná se o bezdůvodné obohacení ve smyslu ustanovení § 451 a násl. OZ. V případě, že by jeden z partnerů opustil společnou domácnost a druhý nebyl schopen samostatně se živit, nevznikl by nárok na výživné podle zákona o rodině.

Povinnost poskytovat si v budoucnu i po případném zániku společného soužití výživu si mohou partneři stanovit smluvně, a to na základě tzv. smlouvy o důchodu, upravené v §§ 842 až 843 OZ. Písemnou smlouvou o důchodu se zakládá někomu doživotně nebo na jinak stanovenou dobu neurčitého trvání právo na vyplácení určitého důchodu. Lze tedy předpokládat, že také druh a družka mohou mezi sebou založit písemnou smlouvou právo na vyplácení

určitého důchodu, a to buď doživotně, nebo na jinak stanovenou dobu neurčitého trvání, např. po dobu trvání partnerského soužití.

V zákoně o rodině jsou dále speciálně upravena některá práva neprovdané matky vůči otci jejího dítěte, poskytované jí jako pomoc při úhradě nákladů vzniklých při těhotenství, porodu a výživě dítěte.

7.5. Dědické nároky druha a družky

Přestože občanský zákoník se ani ve svých ustanoveních týkajících se dědění nezmiňuje o druhu či družce, plynou i těmto osobám za splnění určitých zákonných podmínek nároky z dědictví.

Na rozdíl od manžela, který dědí v první skupině společně s dětmi zůstavitele nebo ve druhé skupině s rodiči zůstavitele, není-li dětí, pamatuje občanský zákoník na osoby žijící se zůstavitelem v domácnosti termínem „osoba spolužijící“, která může dědit až ve druhé nebo ve třetí skupině. Spolužijící osobou je osoba, která žila se zůstavitelem nejméně po dobu jednoho roku před jeho smrtí ve společné domácnosti a z tohoto důvodu pečovala o společnou domácnost, nebo byla odkázána výživou na zůstavitele. Právní úprava však nepamatuje na partnera, který nežil se zůstavitelem ve společné domácnosti vůbec nebo v ní žil kratší dobu než jeden rok nebo nesplňoval některou z ostatních zákonných podmínek, tj. nepečoval o společnou domácnost nebo nebyl odkázán svou výživou na zůstavitele.

Druh a družka se mohou stát také dědici ze závěti. Je na vůli zůstavitele, zda pořídí závěti ve prospěch svého životního partnera tak, že mu odkáže celý svůj majetek nebo jeho část. Při pořizování závěti však musí být pamatováno na neopominutelné dědice, kterými jsou nezletilí potomci. Těm se musí dostat alespoň tolik, kolik činí jedna polovina jejich dědického podílu ze zákona.

7.6. Vztahy druhá a družky ke společnému dítěti

Jak již bylo výše naznačeno, právo preferuje rodinu vzniklou manželstvím. Rodina však může vzniknout také fakticky, např. narozením dítěte.

Nesezdané soužití není právem jako rodinný institut upraveno, právní řád však nečiní rozdíl mezi dětmi narozenými v manželství a dětmi narozenými z faktického svazku rodičů. Rodiče mají k dítěti zásadně stejná práva, ať jsou manželé či nikoli. Rovněž děti mají vůči svým rodičům rovná práva a povinnosti v osobní i majetkové sféře bez ohledu na to, zda se narodily v manželství či ve faktickém svazku.

Postavení dětí narozených nesezdaným párům se však liší v případě zániku partnerství rodičů, takřkajíc v rozchodu. Zatímco zákon o rodině vyžaduje pro rozvod manželů pravomocné rozhodnutí o úpravě poměrů nezletilých dětí pro dobu po rozvodu, pro děti narozené nesezdaným párům zákon obdobnou podmínku nestanoví. Dohoda rodičů o péči a výchově dítěte v případě rozchodu mnohdy nebude snadná. Bezpodmínečná intervence soudu i v těchto záležitostech by byla zřejmě vhodná, ne-li potřebná. Přestože se zde vychází z ustanovení zákona o rodině upravujících rodičovskou zodpovědnost (§ 31 až 40 ZOR), nerozhoduje se zde o úpravě poměrů dětí pro dobu po rozvodu rodičů bezpodmínečně. V tomto bodě bych viděla jisté oslabení postavení dětí nesezdaných partnerů oproti postavení dětí manželů, kterým zákon poskytuje jasnou ochranu pro případ rozvodu rodičů.

8 . Registrované partnerství

V minulosti bylo za základ rodiny považováno manželství jakožto svazek muže a ženy, postavený pod ochranu státu. Jiné formy partnerského soužití, ať už šlo o soužití osob opačného či téhož pohlaví, nebyly zpravidla právními úpravami zohledňovány, natož aby jim byla právem poskytována jakákoli ochrana.

Teprve ve druhé polovině 20. století se objevují první legislativní úpravy soužití osob téhož pohlaví, partnerství osob opačného pohlaví bez uzavření manželství není ani dnes ve většině států právní institucí, pouze francouzská úprava zná institucionalizované partnerství mezi osobami opačného pohlaví na základě smlouvy⁴⁴. Stále je ale ve všech právních řádech kladen největší důraz na manželství, kterému je také současně poskytována vyšší ochrana než jiným formám partnerského soužití.

Partnerské soužití dvou osob téhož pohlaví, u nás nazývané registrované partnerství, je právní institucí poměrně novou. V mnoha státech byla homosexualita ještě v druhé polovině 20. století, v Rusku a Rumunsku dokonce ještě v 90. letech, trestná.

Morální odsuzování milostných a sexuálních vztahů mezi osobami stejného pohlaví je v civilizovaném světě dnes již minulostí, alespoň ve všeobecném povědomí. Najdou se jistě i dnes jednotlivci, jejichž morálnímu či náboženskému přesvědčení se takové vztahy mezi osobami stejného pohlaví příčí. Společensky je však homosexualita tolerována, právně jsou osobám s homosexuální orientací poskytována stejná základní lidská práva a svobody, v ústavách jednotlivých států a v mezinárodních smlouvách o lidských právech a svobodách je vyjádřen zákaz jakékoli diskriminace z důvodu sexuální orientace.

⁴⁴ Tzv. pakt solidarity (Pacte Civil de Solidarité)

Homosexuálním osobám však není, s výjimkou některých zemí (např. Nizozemí, Belgie, Španělsko, mimo Evropu Kanada), dovoleno uzavřít manželství, za něž je běžně považován pouze svazek mezi mužem a ženou. Dva muži nebo dvě ženy spolu tedy do manželství vstoupit nemohou, i oni však často chtějí své vztahy právně upravit, dát jim punc nějaké instituce a požívat z toho titulu obdobných práv jako manželé. I pro ně je důležité mít možnost upravit své vzájemné poměry právně, aniž by k tomu museli složitě uzavírat několik smluv. Registrace jejich vztahu podle zákona jim zaručuje nejen jasné, předem formulované povinnosti a práva a tím i právní jistotu, ale znamená také řadu oprávnění vůči státu a třetím osobám. Nejen že právní úprava registrovaného partnerství dává najevo, že stát a společnost homosexuální svazky respektují, ale řeší se tím například problematika vzájemného zastupování partnerů při jednání s úřady a různými institucemi a pohlížení na partnery v podstatě jako na příbuzné. Důležité je pro partnery i to, že v řadě zákonů mají stejné postavení jako manžel.

Součástí právních řádů mnoha evropských států jsou právní úpravy partnerského soužití osob stejného pohlaví. Základem této formy partnerského soužití je smlouva mezi dvěma muži nebo dvěma ženami, právně však takové partnerské soužití vzniká až registrací u orgánu veřejné moci. U nás se pro ně vžil pojem „registrované partnerství“. Také v České republice byl po dlouholetých diskuzích schválen v roce 2006 zákon o registrovaném partnerství.

8.1. Registrované partnerství v právních úpravách jiných evropských států

K obecné společenské toleranci soužití homosexuálních párů docházelo postupně v evropských i dalších cizích zemích od druhé

poloviny 20. století. První legislativní úpravy se objevily koncem 80. let minulého století ve Skandinávii. Prvním státem v této oblasti bylo v roce 1989 Dánsko, po něm následovaly další země dřívějšího západního bloku Evropy. V rámci dřívějšího východního bloku patří Česká společnost v otázce soužití osob téhož pohlaví k nejtolerantnějším. Homosexuální styk byl u nás dekriminalizován mezi prvními zeměmi na světě v roce 1961 a v roce 1990 došlo ke sjednocení věkové hranice pro beztrestnost heterosexuálního a homosexuálního pohlavního styku na dosažení věku 15 let. V rámci Evropské unie je úprava otázek manželství, partnerství a rodičovství vesměs ponechána legislativám členských států.

Ze všech evropských zemí jsem vybrala některé, které se staly „průkopníky“ právních úprav homosexuálních svazků nebo jejichž právní úprava registrovaného partnerství je na relativně nejvyšší úrovni.

• Dánsko a další skandinávské země

Jak již bylo zmíněno, Dánsko bylo první zemí, která zákon o registrovaném partnerství přijala. O deset let později proběhla rozsáhlá novelizace zákona, která znamenala výrazné přiblížení registrovaného partnerství instituci manželství.

Registrované partnerství mohou uzavřít dvě osoby stejného pohlaví. V původním znění zákona byla však tato možnost dána partnerům jen v tom případě, že alespoň jeden z nich byl státním občanem Dánska. Pozdější rozsáhlá novelizace toto omezení odstranila a nyní mohou partneři v Dánsku vstoupit do registrovaného partnerství bez ohledu na státní občanství. Smlouva o uzavření registrovaného partnerství působí v zásadě stejné právní účinky jako uzavření manželství. To lze spatřovat v odkazu zákona

na právní předpisy týkající se manželství, které se použijí na registrované partnerství obdobně.

Od roku 1999 může homosexuální partner adoptovat dítě svého partnera. Adoptováno může být pouze dítě dánské národnosti a živé, přičemž platí obecná podmínka, že hlavním zájmem je blaho dítěte.

Na obdobné úrovni jako v Dánsku je také úprava registrovaného partnerství v dalším ze skandinávských států, ve Švédsku. Zde je však posílena navíc možností adopcí dětí homosexuálními páry, a to dokonce i dětí z ciziny. To ovšem naráží na právní řády těch států, které neuznávají adopce dětí homosexuálními páry a u nichž tedy nelze očekávat vůli k povolování adopcí svých státních občanů. Také Norsko a Finsko mají své zákony o registrovaném partnerství.

• Nizozemí

Zákon o registrovaném partnerství byl v Nizozemí přijat roku 1997. Dá se říci, že je ze všech ostatních právních úprav registrovaného partnerství v Evropě nejliberálnější. Tato forma partnerství je zde postavena na roveň manželství, včetně vztahů k dětem.

Není bez zajímavosti, že původní návrh zákona obsahoval rovněž možnost uzavírání registrovaného partnerství osobám blízkce příbuzným, kterým nebyl povolen sňatek. Nakonec se však do zákona tato úprava nedostala.

V roce 1998 došlo ke dvěma změnám, které se týkaly adopce. Adoptovat dítě mohly napříště také nesezdané heterosexuální páry, jakož i homosexuální páry, včetně nesezdaných, a rovněž jednotlivci bez ohledu na jejich sexuální orientaci. Roku 2000 byl schválen zákon, kterým byl institut manželství zpřístupněn i osobám stejného

pohlaví. Pro homosexuální manželské páry platí pouze dvě odlišnosti, které se týkají dětí. Na rozdíl od muže a ženy – manželů nemohou homosexuální manželé adoptovat dítě z jiného státu. Druhým rozdílem je, že manželství homosexuálů nemá vliv na rodičovství. Zatímco v manželství heterosexuálů se manžel považuje za otce dítěte i bez ohledu na biologické otcovství, homosexuální partner není považován za rodiče dítěte druhého partnera. Ze zákona se však předpokládá jeho podíl na výchově dítěte, které zákon svěřuje oběma partnerům do společného opatrovnictví.

Obdobná úprava partnerství homosexuálů jako v Nizozemí existuje také v další zemi Beneluxu, v Belgii. Ta jako v pořadí druhá na světě umožnila roku 2003 vstup homosexuálů do manželství. V roce 2006 byla uzákoněna také možnost adopce homosexuálními páry. V Lucembursku je uzákoněno registrované partnerství, které je přístupné homosexuálům.

• Francie

Francouzská právní úprava se týká nejen partnerského soužití homosexuálních párů, ale i osob opačného pohlaví, které nehodlají uzavřít manželství. Roku 1999 byl schválen zákon o paktu solidarity (Pacte Civil de Solidarité).

Pakt solidarity je smlouva, která je uzavřena okamžikem společného prohlášení obou partnerů před příslušným civilním soudem. Účinnosti nabývá registrací. Podmínkou zde na rozdíl od registrovaného partnerství v jiných zemích není, aby alespoň jedna z osob uzavírajících pakt solidarity byla státním občanem Francie. Osobní status těchto osob se nemění, z hlediska práva zůstávají svobodné a při vstupu některé z nich do manželství nedochází k bigamii.

Z paktu solidarity vyplývají některá vzájemná práva a povinnosti partnerů, obdobná jako u manželů. Majetek partnerů podléhá v podstatě režimu společného jmění manželů. Výslovně jsou upraveny nároky dědické. Pozůstalému partnerovi připadá polovina majetku zemřelého partnera, pokud si ovšem partneři nedohodli dědění v jiném poměru.

Pakt solidarity zaniká smrtí jednoho z partnerů, dohodou partnerů nebo rozhodnutím soudu na návrh jednoho z nich. Partneři, kteří se dohodli na zrušení svého partnerství, podají společně písemné prohlášení u příslušného civilního soudu. Registrací tohoto prohlášení je pakt solidarity zrušen. Nejsou-li se zrušením srozuměni oba partneři, zašle ten z partnerů, který na zrušení trvá, druhému partneru dopis, jehož kopie musí být doručena také příslušnému civilnímu soudu. Po třech měsících od sepsání dopisu pakt solidarity zanikne. Konečně také zaniká uzavřením manželství, a to jak mezi subjekty této smlouvy, tak mezi jedním z těchto partnerů a osobou třetí. I zde tedy právo klade větší důraz na manželství než na partnerství na základě smlouvy.

• Německo

Zákon o registrovaném partnerství⁴⁵ z roku 2001 upravuje soužití homosexuálních párů obdobně jako manželství, často odkazuje na úpravu manželství v BGB⁴⁶, přesto se úprava registrovaného partnerství od úpravy manželství i zde v mnohém liší.

Registrované partnerství se uzavírá mezi dvěma osobami stejného pohlaví souhlasným prohlášením, které musí být učiněno před příslušným úřadem. Současně musí partneři prohlásit, jak upraví své majetkové poměry. Zákon jim k tomu poskytuje dvojí možnost.

⁴⁵ Lebenspartnerschaftsgesetz

⁴⁶ Bürgerliches Gesetzbuch

Mohou se buď mezi sebou dohodnout na „Ausgleichsgemeinschaft“ (obdoba společného jmění manželů), nebo uzavřít ohledně společného majetku smlouvu.

Partneři jsou povinni se navzájem podporovat, pomáhat si a žít spolu (což ovšem neznamená povinnost společně bydlet). Náleží jim rovněž vzájemná vyživovací povinnost. Mohou po sobě navzájem také dědit, a to ze zákona i ze závěti.

Co se týče dítěte jednoho z partnerů, je druhý partner oprávněn rozhodovat o běžných záležitostech dítěte. To neplatí, jestliže partneři žijí odděleně. Je-li to ve prospěch dítěte, může soud toto oprávnění omezit. Druhý partner je také oprávněn za dítě jednat, je-li to pro dobro dítěte a je-li zde zároveň nebezpečí prodlení.

Registrované partnerství zaniká smrtí jednoho z partnerů nebo rozhodnutím soudu. Soud partnerství zruší, prohlásí-li partneři, že v partnerství nechtějí dále setrvat, a jestliže od tohoto prohlášení uplynuly dva měsíce. Tak je tomu i v případě, že jeden z partnerů doručí druhému prohlášení o své vůli z partnerství vystoupit a od tohoto prohlášení uplyne 36 měsíců. Soud zruší registrované partnerství také tehdy, kdy by další setrvání v něm znamenalo pro některého z partnerů těžkou újmu. Zákon upravuje podmínky vyživovací povinnosti mezi partnery po zániku registrovaného partnerství.

Obecně lze říci, že vzájemná práva plynoucí partnerům z registrovaného partnerství v Německu jsou velmi podobná právům manželů. Jde například o právo na informace o druhém partnerovi v nemocnicích a jiných zdravotnických zařízeních, dědické nároky se posuzují podle stejných norem jako dědění u manželů, příjmení mohou partneři tvořit stejně jako manželé, tzn. např. přijímat příjmení druhého partnera, apod.

8.2. Přípravy zákona o registrovaném partnerství v České republice

Snahy o právní regulaci vztahů mezi homosexuálními páry se v České republice objevovaly už na počátku 90. let 20. století. Ty však zůstaly, stejně jako následující návrhy zákona o registrovaném partnerství, dlouhou dobu neúspěšné. Zatímco v letech 1992 až 1993 byly připravovány změny občanského zákoníku rodinněprávního charakteru, které se týkaly homosexuálních párů, v rámci vládního návrhu takové novely a byly již ve fázi vládních příprav odmítnuty, další pokusy o uzákonění alespoň některých právních atributů pro homosexuální partnery (např. společné užívání bytu či dědění) byly činěny v rámci poslaneckých návrhů. První ucelený poslanecký návrh zákona o registrovaném partnerství byl v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR projednáván roku 1998 a byl zamítnut. Vláda pak předložila návrh zákona o registrovaném partnerství v roce 2001, ani tento nenašel však v Poslanecké sněmovně ohlas a dočkal se odmítnutí. V polovině roku 2005 bylo započato projednávání posledního z návrhů, návrhu skupiny poslanců, který byl schválen v Poslanecké sněmovně a následně v Senátu Parlamentu ČR koncem roku 2005. Návrh se však vzápětí dočkal již dříve avizovaného veta prezidenta republiky.

Základním důvodem prezidentova nesouhlasu byl jeho názor, že návrh zákona o registrovaném partnerství kopíruje úpravu manželství v zákoně o rodině, přičemž však registrované partnerství nemá plnit a ani neplní stejnou funkci jako manželství, tedy funkci založení rodiny a výchovy dětí. Dalším důvodem bylo nezakotvení některých povinností, které však zákon ukládá manželům. Zde prezident poukázal na možnou diskriminaci manželských párů, kterým jsou takové povinnosti uloženy, aniž by bez zřejmého důvodu byly uloženy také registrovaným partnerům (např. žít spolu, být si

věrní, respektovat svoji důstojnost). K tomuto odůvodnění se vrátím níže v této kapitole v rámci výkladu o povinnostech a právech partnerů podle zákona o registrovaném partnerství. K důvodu uvedenému na prvním místě, tedy k pojetí rodiny a funkce manželství, bych ráda podotkla, že za hlavní funkci registrovaného partnerství nepovažuji výchovu dětí, ale vytvoření právního rámce pro soužití osob stejného pohlaví a poskytnutí homosexuálním párům určitého právního standartu a náležitých práv a povinností nejen vzájemných, ale i vůči třetím osobám. S definicí rodiny představenou v odůvodnění prezidentova veta rovněž nesouhlasím. Nemyslím si, že rodina musí být nutně tvořena mužem, ženou a dětmi. Rodina je dle mého názoru tvořena osobami vzájemně si blízkými, které spolu žijí, poskytují si vzájemně zázemí, s cílem vytvářet rodinné prostředí.

Přestože v našem právním řádu nejsou povoleny homosexuálním párům adopce, nelze vyloučit situace, kdy homosexuální partneři budou vychovávat, resp. již vychovávají dítě jednoho z nich. Což ani tady se nejedná o rodinu? Je nutno se domnívat, že osoby stejného pohlaví nemohou vytvořit stejně příznivé, v mnoha případech jistě i zdravější či klidnější rodinné prostředí než muž a žena? Jsem toho názoru, že nikoli pohlaví, nýbrž charakterové vlastnosti konkrétní osoby a vzájemné city a respekt dvou osob jsou hlavními ukazateli úspěšnosti vytvoření zdravě fungujícího partnerského svazku i rodinného prostředí.

Po přehlasování prezidentského veta Poslaneckou sněmovnou byl zákon o registrovaném partnerství vyhlášen dne 3. dubna 2006 ve Sbírce zákonů.⁴⁷

⁴⁷ Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů

8.3. Zákon o registrovaném partnerství

Zákon o registrovaném partnerství umožňuje homosexuálně orientovaným osobám založit partnerské soužití zákonem uznanou formou s přesně stanoveným rozsahem jejich vzájemných práv a povinností. Jelikož se ve světě obecně vžil termín „registrované partnerství“, který splňuje požadavky na stručnost legislativního termínu a bere i zřetel na důvody evidenční, byl tento pojem zaveden i do právního řádu České republiky.

Přijetí zákona o registrovaném partnerství si vyžádalo změny některých právních norem. Jde zejména o předpisy práva občanského a rodinného, správního, trestního, mezinárodního soukromého, pracovního, práva sociálního zabezpečení či práva finančního. Novelizace zpravidla spočívají v doplnění pojmu „partner“ tam, kde budou z ustanovení příslušného zákona vyplývat určitá práva či povinnosti manželovi.

Institut registrovaného partnerství je přístupný pouze partnerům stejného pohlaví. Mnoho lidí se domnívá, že jde o diskriminaci heterosexuálů, neboť i oni by podle názoru mnohých měli mít možnost rozhodnout se pro jiný typ právně upraveného soužití, než je manželství. To jim připadá příliš zavazující a institut registrovaného partnerství si představují jako jakousi „střední cestu“ mezi nesezdaným soužitím druha a družky a manželstvím. Domnívám se, že tyto názory pramení spíše z neznalosti problematiky. Registrované partnerství nemá sloužit jako nějaký mezistupeň, ale má jít o slabší obdobu manželství pro homosexuály. Ti na rozdíl od heterosexuálů nemají možnost uzavřít manželství a bez institucionalizace svého partnerského vztahu mnozí z nich také nechtějí žít. Partnerství představuje v porovnání s manželstvím řadu omezení, která ve většině případů znamenají spíše nezvýhodnění partnerů v porovnání s manžely.

Oproti dojmu, že registrované partnerství znamená mírnější, pro mnohé přijatelnější formu manželství a že by tedy i partneři různého pohlaví měli mít volbu mezi manželstvím a registrovaným partnerstvím, lze postavit liberalizační trend, který naopak směřuje k přibližování registrovaného partnerství k manželství. Liberalizační vývoj v posledních několika desetiletích lze vyčíst i z přijímání homosexuality společnostmi, její legalizace (ještě v padesátých letech byla homosexualita v naší zemi, stejně jako v některých jiných zemích trestná), následného vytvoření institucionalizovaného soužití homosexuálních párů a postupného přibližování tohoto institutu manželství.

Vzhledem k tomu, že u nás bylo registrované partnerství uzákoněno teprve nedávno, nelze samozřejmě zatím hovořit o jeho vývoji směrem k podobě manželství a nelze takový vývoj zatím ani předjímat. Nejprve bude zajisté třeba vyčkat, jak uzavírání registrovaných partnerství bude přijímáno naší společností a jak bude také homosexuály využíváno. Troufám si ale na tomto místě říci, že naše společnost se v názorech velmi přiblížila západoevropským společnostem a že její převážná většina nebyla proti uzákonění registrovaného partnerství a nebude ani vystupovat proti jeho uzavírání v praxi.

Zákon o registrovaném partnerství a o změně některých souvisejících zákonů definuje registrované partnerství jako trvalé společenství dvou osob stejného pohlaví vzniklé způsobem stanoveným tímto zákonem. Stejně jako v případě manželství zde zákonodárce vyjadřuje především skutečnost, že partnerství se uzavírá na neurčitou dobu se záměrem setrvat v partnerství až do jeho zániku zákonným způsobem, tedy smrtí jednoho z partnerů nebo prohlášením za mrtvého nebo soudním rozhodnutím. Trvalost partnerství neznamena ani zde, že jej nelze zrušit z vůle partnerů, ale

je zde odmítnuto jakési partnerství na zkoušku, popř. možný zánik partnerství vázaný na uplynutí určité doby nebo na splnění nějaké podmínky.

Pro tento institut je zavedena legislativní zkratka „partnerství“ a pro osoby, které jej uzavřely, je užíván pojem „partner“. Zde bych ráda uvedla, že zmíněné pojmy budu v tomtéž smyslu používat i v této kapitole mé práce, ačkoli jsem v předchozích kapitolách používala pojmy „partnerství“, „partner“ či „partneři“ obecně, a to pro heterosexuální i homosexuální páry bez ohledu na to, zda uzavřely manželství nebo registrované partnerství či nikoli.

Partnerství vzniká obdobně jako manželství souhlasným prohlášením osob o tom, že spolu vstupují do partnerství. Toto prohlášení je nutno učinit před příslušným matričním úřadem. Stanovení příslušných matričních úřadů je ponecháno prováděcímu předpisu (vyhláše Ministerstva vnitra), při určení místní příslušnosti je dle zákona o registrovaném partnerství rozhodující místo trvalého pobytu jedné z osob vstupujících do partnerství v určitém kraji. Trvalý pobyt alespoň jedné z těchto osob na území České republiky není pro uzavření partnerství podmínkou, na rozdíl od státního občanství. V případě, že ani jedna osob vstupujících do partnerství nemá trvalý pobyt na území České republiky, je matričním úřadem příslušným pro zapsání partnerství úřad pověřený vedením zvláštní matriky.

Podle zákona je možný vznik partnerství jen mezi osobami, z nichž alespoň jedna je státním občanem České republiky. Požadavek státního občanství má do určité míry zabránit přístupu cizinců k partnerství. Upuštění od něj by pravděpodobně znamenalo cestování homosexuálů ze států, kde registrované partnerství dosud není povoleno, do zemí, kde by jim bylo umožněno uzavřít partnerství alespoň s právními účinky v cizím státě. Podmínka

státního občanství alespoň jedné z osob uzavírajících partnerství však neřeší problém statusových práv dokonale. Bude-li totiž druhá z těchto osob cizím státním příslušníkem, bude její status tak jako tak změněn, alespoň v očích našeho právního řádu. Co když ale právo státu, jehož je tato osoba příslušníkem, status registrovaného partnera nezná, resp. neuznává?

V domovském státě by pak na tyto osoby bylo pohlíženo jako na svobodné, což by jim pak nebránilo uzavřít manželství. Uzavřením manželství takovou osobou by fakticky došlo k bigamii. Ani v jiných ohledech není z hlediska práva žádoucí, aby na tyto osoby bylo pohlíženo v jednom státě jako na registrované partnery a v jiném státě nikoli. Činilo by to problémy například ve věcech majetkových či v oblasti dědění. Je proto poměrně důležité, aby osoba, která vstoupila do partnerství na území jednoho státu, byla za partnera považována i na území kteréhokoli jiného státu bez ohledu na to, zda jeho právní řád registrované partnerství uznává či nikoli. To je však předmětem právních úprav v jednotlivých státech, popř. práva mezinárodního.

Pro prohlášení o vstupu do partnerství není stanovena slavnostní ani veřejná forma a nemusí být ani učiněno za přítomnosti dvou svědků. Postačuje tedy zásadně takové prohlášení před matričním úředníkem, z něhož je jasně patrná vůle obou budoucích partnerů vstoupit do partnerství. Vznik partnerství tak prakticky může být omezen jen na faktický zápis partnerství do matriky, bez jakékoli formy obřadu. Jedinou podmínkou, kterou zde zákon stanoví, jsou kladné odpovědi osob vstupujících do partnerství na otázku matrikáře, zda chtějí vstoupit do partnerství. Zákon však ani nestanoví formu prohlášení o vstupu do partnerství, postačuje tedy de facto písemná forma prohlášení. V konečném důsledku by tedy

byl jako forma tohoto prohlášení přípustný pouze podpis osoby vstupující do partnerství protokolu o zápisu partnerství⁴⁸.

Ani pro povinnost obou osob uzavírajících partnerství učinit před uzavřením partnerství prohlášení o tom, že jim nejsou známy žádné okolnosti vylučující vstup do partnerství, není stanovena žádná forma, v případě splnění této povinnosti se však potřeba stanovit formu nejeví tak silná jako je tomu v případě prohlášení o vstupu do partnerství.

Okolnostmi vylučujícími vstup do partnerství má zákonodárce na mysli překážky (dle terminologie v § 4 odst. 1 ZORegP by bylo vhodnější říci „zákazy“) uzavření partnerství, které jsou uvedeny v § 4 a které v důsledku znamenají neplatnost nebo neexistenci partnerství. Inspirací pro zakotvení povinnosti budoucích partnerů učinit prohlášení o tom, že jim není známa okolnost vylučující vstup do partnerství, byl pravděpodobně § 6 odst. 1 ZOR. Splnění této povinnosti je v obou případech spíše formalitou. Samotné nepravdivé prohlášení není zákonem nikterak sankcionováno a má prakticky stejné následky, jako kdyby toto prohlášení učiněno nebylo. I bez ohledu na uvedené prohlášení bude partnerství neplatné (k tomu je ovšem třeba vyslovení neplatnosti soudem).

Zákonným zákazem pro vznik partnerství je obdobně jako u překážek manželství příbuzenství v linii přímé a sourozenectví, nedostatek věku (nedosažení věku 18 let), nezpůsobilost k právním úkonům (ze zákonné formulace, že do partnerství nemůže vstoupit osoba, která nemá způsobilost k právním úkonům, však zcela jasně nevyplývá, zda je překážkou také omezená, tedy neplná způsobilost k právním úkonům, jazykovým výkladem lze však dospět k závěru, že právě absence slova „plnou“ před slovy „způsobilost k právním úkonům“ vylučuje omezenou způsobilost k právním úkonům

⁴⁸ Holub, M.: Registrované partnerství? Ani ryba ani rak, Právní rozhledy 9/2006

z okruhu zákonných zákazů) a obdoba bigamie, za niž je zde nutno považovat jak dvojí manželství, tak i vstup do partnerství takovou osobou, která již uzavřela jiné registrované partnerství nebo obdobný svazek osob stejného pohlaví v zahraničí, trvá-li manželství, partnerství či obdobný svazek i v okamžiku uzavření nového registrovaného partnerství. Ve výše popsanych případech prohlásí soud partnerství i bez návrhu za neplatné. Návrh na zahájení soudního řízení o prohlášení partnerství za neplatné může podat každý, kdo na věci prokáže právní zájem. V důsledku soudního rozhodnutí o neplatnosti se na partnerství pohlíží jako na neuzavřené.

Neexistence partnerství souvisí úzce s prohlášením o vstupu do partnerství, které pro právoplatný vznik partnerství nesmí trpět nějakou podstatnou vadou, jakou je dle zákona nedostatek svobodného, neomylného a úplného projevu vůle (úplností se zde rozumí pravděpodobně dodržení podmínek stanovených v § 3 odst. 1 ZORegP, tedy podmínky kladných odpovědí na otázku matrikáře osobám vstupujícím do partnerství, zda chtějí spolu vstoupit do partnerství, posuzování úplnosti takového prohlášení však bude ztíženo výše popsáným nedostatkem požadavků na formu takového prohlášení). Další překážkou vzniku partnerství je nesplnění podmínky státního občanství České republiky alespoň u jedné z osob vstupujících do partnerství. Neexistence partnerství ze zákona nastává také v případě, kdy jedna z osob vstupujících do partnerství úmyslně uvedla v dokladech požadovaných k prohlášení nepravdivé údaje, na jejichž základě došlo ke vzniku partnerství (výčet potřebných dokladů a v nich obsažených údajů je uveden v hlavě VII ZORegP).

Stejně jako v případě manželství zakotvuje právní úprava registrovaného partnerství rovnost práv a povinností obou partnerů. Oba partneři mají ze zákona stejnou možnost rozhodovat o běžných

záležitostech partnerského soužití, přičemž rozhodují zpravidla společně, v případě neshody rozhodne o předmětné záležitosti na návrh některého z partnerů soud. Stejně jako u manželství je zde stanoveno i zastupování partnera druhým partnerem v běžných záležitostech. Z jednání jednoho z partnerů v běžných záležitostech jsou až na výjimky zavázáni oba partneři společně a nerozdílně.

Na tomto místě bych ráda zmínila, že v zákoně postrádám zakotvení povinností pro partnery (což bylo ovšem i jedním z důvodů, pro které prezident republiky návrh zákona vetoval), s kterými se setkáváme u manželství, jako je povinnost žít spolu, být si věrni, ctít důstojnost druhého partnera a vzájemně se respektovat. Nevidím důvod, proč by těchto povinností měli být partneři na rozdíl od manželů takříkajíc ušetřeni. Jsem si vědoma toho, že tyto povinnosti nejsou v případě manželství vymahatelné a nebyly by vymahatelné ani u registrovaného partnerství, přesto se domnívám, že by daly registrovanému partnerství pevnější rámec a přispěly by i k přesnější definici tohoto institutu.

Poměrně široce a obdobně jako u manželství je stanovena vzájemná vyživovací povinnost partnerů, která předchází vyživovací povinnosti dětí. V případě neplnění vyživovací povinnosti určí tuto povinnost a její rozsah na návrh některého z partnerů soud, přičemž přihlédne k péči o společnou domácnost. Zákon v rámci ustanovení o vyživovací povinnosti stanovuje, že hmotná a kulturní úroveň obou partnerů má být zásadně stejná. Právo na výživné náleží také po zrušení partnerství bývalému partnerovi, není-li schopen se sám živit. Nedohodnou-li se bývalí partneři o výživném, rozhodne na návrh některého z nich soud.

Obdobně jako u manželství může soud přiznat partnerovi, kterému byla zrušením partnerství způsobena závažná újma a který se nepodílel na trvalém rozvratu společného vztahu, právo proti

druhému partnerovi na výživné ve stejném rozsahu, v jakém by existovala vyživovací povinnost během partnerství, a to na dobu nejdéle tří let. Na rozdíl od manželství zde však, dle mého názoru trochu nešťastně, není uveden požadavek převážné míry viny na rozvratu.⁴⁹ Domnívám se, že v drtivé většině rozpadů partnerských vztahů, a to jak heterosexuálních, tak homosexuálních, není původcem příčin rozpadu vztahu pouze jeden z partnerů. Požadavek, aby se ten z partnerů, kterému má svědčit právo na výživné v posledně zmíněném rozsahu, vůbec nepodílel na rozvratu vztahu, bude ve většině případů takřka nesplnitelný. Další problém bych viděla v definování „trvalého rozvratu“. Důvody se objevují dva. Za prvé, vzhledem k tomu, že pro registrované partnery nejsou stanoveny základní povinnosti definující partnerský vztah, tedy povinnost žít spolu, být si věrni, vzájemně ctít svoji důstojnost a respektovat se, bude obtížné určit, kdy došlo k rozvratu vztahu, jestliže nebyla porušena žádná ze zákonných povinností. Je tedy například otázkou, zda nevěra je znakem rozvratu vztahu, zda je možno ji považovat za příčinu rozvratu, když vlastně nevěrný partner neporušil žádnou povinnost. Za druhé, je-li jedním ze způsobů zániku partnerství rozvod na základě návrhu jednoho z partnerů, prokáže-li se, že soužití partnerů či partnerství fakticky netrvá, jak zde potom určit, kdo způsobil trvalý rozvrat, je-li pro rozhodnutí o ukončení partnerství postačující faktické netrvání vztahu?⁵⁰

Registrované partnerství zaniká stejně jako manželství smrtí jednoho z partnerů nebo prohlášením jednoho z nich za mrtvého, a dále zrušením na základě rozhodnutí soudu (pojem „rozvod“ se zde neužívá). Pro zánik partnerství na základě soudního rozhodnutí na návrh jednoho z partnerů je stanovena podmínka, že partnerský vztah

⁴⁹ Viz § 93 odst. 1 ZOR

⁵⁰ Holub, M.: Registrované partnerství? Ani ryba ani rak, Právní rozhledy 9/2006

již fakticky netrvá. Co znamená „fakticky“, již ale zákon neříká. Pravděpodobně zde bude hrát svou roli faktické soužití v jedné domácnosti, společné vedení domácnosti, jakož i sexuální soužití.

O zrušení partnerství rozhodne soud naproti tomu vždy bez zkoumání, zda partnerství fakticky trvá či nikoli, projeví-li oba partneři shodně vůli o zrušení partnerství. Možno tedy říci, že soudní rozhodnutí plní v takovém případě pouze úlohu jakéhosi potvrzení dohody partnerů o zániku partnerství.⁵¹

Zákon o registrovaném partnerství dále stanoví náležitosti a podmínky registrace, dává také vzniknout knize registrovaného partnerství, v níž je evidence registrovaných partnerství uzavřených podle tohoto zákona vedena.

Zavedení institutu registrovaného partnerství si vyžádalo v našem právním řádu další související změny. Především bylo nutno pojmově zasáhnout do úpravy práva občanského, rodinného a trestního. V zákoně o rodině bylo trvajícím partnerství zařazeno mezi překážky manželství, rovněž bylo partnerství začleněno do právní úpravy civilního soudního řízení, obdobných úprav se dočkalo také občanské právo hmotné začleněním pojmu „partner“ na místa, kde se hovoří o manželu. Partner byl zařazen mezi osoby blízké⁵² a v oblasti práva ochrany osobnosti mu byla přiznána oprávnění k výkonu osobnostních práv zemřelého. Za zmínku stojí zejména dědění, kdy partner je zařazen do první dědické skupiny na úroveň manžela. Další podstatnou změnou je přiznání práva jednomu z partnerů k užívání bytu, k němuž má druhý partner nájemní právo. Společný nájem bytu však nevzniká. V trestním zákoně i v trestním řádu je partner zmíněn tam, kde se hovoří také o manželu - např. je zařazen mezi osoby blízké. V neposlední řadě zasahuje institut registrovaného partnerství

⁵¹ Na rozdíl od manželství, kde k rozvodu nepostačuje dohoda manželů, a soud tedy není povinen ani po projevení shodné vůle manželů o rozvodu manželství rozvést

⁵² § 116 obč. zák.

také do oblastí sociální (např. do zákona o státní sociální podpoře nebo zákona o životním minimu).

Zákon o registrovaném partnerství neumožňuje homosexuálním párům adopce a osvojení je zákonem zakázáno i osobě, která setrvává v registrovaném partnerství⁵³. Není samozřejmě vyloučeno osvojení dítěte jednou osobou (není-li registrovaným partnerem), což může mít v praxi za následek výchovu dítěte homosexuálním párem. Stane-li se totiž osvojitelem osoba s homosexuální orientací, což je dle našeho právního řádu možné (obecná omezení, která je zde nutno mít na paměti, jsou stanovena v § 64 ZOR, podle něhož se osvojitelem nemůže stát osoba, která nezaručuje způsobem svého života, že osvojení bude ku prospěchu dítěte i společnosti, a osoba, která nemá způsobilost k právním úkonům), není vyloučeno, že tato osoba bude žít v partnerském svazku s osobou stejného pohlaví, popř. s ní později uzavře partnerství, s níž se bude ve většině případů o výchovu adoptovaného dítěte dělit. Výše popsany případ však nebude zřejmě v praxi příliš častý. Ve větší míře bude pravděpodobně možné setkat se s případy výchovy dítěte osobami stejného pohlaví, žijícími v partnerském vztahu, přičemž jedna z těchto osob je biologickým rodičem dítěte. Prakticky zde tedy připadá v úvahu podíl druhého partnera na výchově tohoto dítěte. Náš právní řád však neřeší otázku péče o dítě druhým partnerem, pro případ smrti nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti rodiče dítěte. Pro takové a další důvody vzniku poručnictví dítěte by měla být upravena přednostní možnost partnera, který není rodičem dítěte, stát se jeho poručníkem. Lze předpokládat, že až na výjimky by to bylo v zájmu dítěte, na jehož výchově a vytváření rodinného zázemí se partner rodiče větší či menší měrou podílel.

⁵³ § 13 odst. 2 ZORegP

Pro řešení samotné otázky adopcí dětí homosexuály je dle mého názoru institut registrovaného partnerství u nás velmi mladý je správné, že k povolení adopcí partnerům prozatím nedošlo. Vycházím při tom i z předpokladu, že také v jiných zemích, kde k uzákonění partnerství došlo o několik let dříve než v našem právním řádu, se k umožnění adopcí partnerům dospělo postupně, po několikaletém používání zákona o registrovaném partnerství a až poté, co si tento nový institut našel své místo ve společnosti. K podobnému postupu se přikláním i u nás. Je vhodné mimo jiné vyčkat, jak bude registrované partnerství vnímáno společností. Domnívám se, že by případným osvojencům registrovaných partnerů nebylo ku prospěchu, kdyby je společnost, resp. její jednotliví členové vinou sexuální orientace osvojitelů nepřijali a dávali jim to všemožně najevo. Právě reakce okolí bude do značné míry ovlivňovat psychický vývoj dítěte. Co se ovšem týče dopadu osvojení homosexuálním párem na sexuální vývoj dítěte, dle názoru předního českého psychologa a sexuologa MUDr. Pizáka sexuální orientace rodičů, resp. osvojitelů sexuální orientaci dítěte obecně neovlivňuje.

9. Závěr

Ne každému je dopřáno narodit se a prožít dětství v rodině, každý ale touží po blízkosti lidí, s nimiž by mu bylo dobře, jejichž lásku a oporu by neustále cítil. V dospívání a dospělosti se pak člověk více či méně snaží nalézt partnera, s nímž by rád prožil zbytek života a založil s ním rodinu.

Je na vůli muže a ženy, zda jejich vztahy zůstanou čistě faktické či zda dají svému svazku právní formu, zda tak na sebe vezmou práva a povinnosti, které zákon s takovým svazkem spojuje. Bezesporu je manželství muže a ženy dodnes základní, společensky nejvíce ceněnou a právem nejvíce chráněnou formou partnerského soužití, přestože je stále více vytlačováno tzv. faktickým soužitím muže a ženy, tedy soužitím bez uzavření manželství. Jeho pozice byla do jisté míry oslabena také legalizací partnerských svazků osob téhož pohlaví, která byla vyústěním řady změn v názorech společnosti na tyto svazky a homosexualitu vůbec.

Mojí snahou při zpracování této rigorózní práce bylo poskytnout pohled na to, jak je instituce manželství chráněna právem dnes, také ve srovnání s jeho ochranou v minulosti. Zaměřila jsem se na právní úpravu, především tedy současnou, která jasně definuje podmínky vzniku, zániku a platnosti manželství i vztahy mezi manžely a dává tak manželství jasnou formu.

V naší právní úpravě dnes nenajdeme výslovnou ochranu manželství. Ústavně je zakotvena pouze ochrana rodiny⁵⁴. V minulosti byla ochrana manželství vyslovena jak v Ústavě z roku 1949 a Ústavě z roku 1960, tak i v zákoně o rodině č. 94/1963 Sb., z dnes platného zákona o rodině můžeme ochranu poskytovanou instituci manželství dovozovat, stejně jako ze souvisejících právních

⁵⁴ Čl. 32 odst. 1 Listiny základních práv a svobod

předpisů (např. občanského zákoníku, který chrání vzájemné majetkové vztahy mezi manžely). V tomto ohledu došlo nepochybně k oslabení výsostného postavení manželství. Odstraněním výslovné právní ochrany manželství z našeho právního řádu došlo k vyjádření názoru, že manželství není považováno za jedinou žádoucí formu založení rodiny, jako tomu bylo v minulosti pod vlivem kanonického práva či práva socialistického. Manželství je tak nyní obecně chráněno pouze skrz ochranu rodiny. Muž a žena žijící v partnerském svazku jsou již považováni za rodinu, bez ohledu na to, zda mají či nemají děti.

Ochranu manželství lze tedy vidět především v právní úpravě manželství obsažené v zákoně o rodině a dalších zákonech, především občanském zákoníku. Samotná právní úprava manželství je poměrně stabilní, což vyplývá v podstatě z historických kořenů manželství ve společnosti a dlouhého vývoje manželství v minulosti až do dnešní podoby.

Několik změn v úpravě otázek manželství se plánuje v rámci navrhovaného nového občanského zákoníku, zpracovávaného v gesci Ministerstva spravedlnosti. Dle mého názoru by změny, které jsou v rámci tohoto nového občanského zákoníku navrhovány, znamenaly v mnoha ohledech prohloubení právní ochrany manželství. Jde především o podrobnější úpravu vzájemných povinností a práv manželů, které ačkoli nejsou přímo vynutitelné, jejich porušování může mít faktické dopady odrážející se následně také v právním řešení některých otázek spojených s manželstvím, především zřejmě otázek spojených s rozvodem. Z povinností a práv manželů, která mají být napříště zakotvena, jmenujme například právo manžela žádat od druhého manžela informace o jeho příjmech a stavu jmění a o jeho plánech v oblasti jeho pracovních, studijních či obdobných aktivit. Určité posílení ochrany manželů je navrhováno také ve

věcech rozhodování o záležitostech rodiny, především výslovným zakotvením společného rozhodování ve věcech společného bydlení, resp. jeho místa, a celkového způsobu života a dále výslovným zakotvením možnosti jednoho z manželů obrátit se o rozhodnutí v podstatné záležitosti na soud. Jde zde v zásadě o nahrazení souhlasu druhého manžela rozhodnutím soudu.

Významná změna se dotkne zřejmě samotného vzniku manželství. Nový občanský zákoník navrhuje zrušit možnost církevního sňatku a jako jedinou právní formu vzniku manželství upravuje sňatek civilní. Tento pojem v návrhu nového zákona užít není, lze jej ovšem odvozovat z uzavírání manželství jediné před orgány veřejné moci, nikoli již orgány některé církve nebo náboženské společnosti.

Vesměs dílčí změny se pak navrhují v problematice neplatnosti a neexistence manželství, v níž se možnost uzavření a existence manželství napříště vymezuje pozitivně jako právo každého uzavřít manželství, pokud mu v tom nebrání některá ze zákonem stanovených překážek. Ty jsou nastaveny v zásadě stejně jako v dosavadní právní úpravě (s výjimkou nové překážky spočívající v setrvávání v registrovaném partnerství, zákazu uzavření manželství mezi poručníkem poručencem či mezi svěřencem a osobou, do jejíž péče bylo dítě svěřeno). Zatímco dosud byl však k podání návrhu na soudní rozhodnutí o neplatnosti manželství oprávněn pouze některý z manželů, napříště má být toto právo přiznáno také osobě, která má na vyslovení takové neplatnosti právní zájem (což však není připuštěno u překážky spočívající v nedostatku věku). Výraznější změnu lze zaznamenat u neexistence manželství, kde na rozdíl od dosavadní poměrně konkrétní úpravy se navrhuje úprava obecná, která se omezuje v podstatě na nesplnění tak podstatných náležitostí osob vstupujících do manželství či projevu jejich vůle, že manželství

nemůže vzniknout (může jít např. o snahu o uzavření manželství mezi osobami téhož pohlaví nebo formou církevního sňatku s absencí obligatorního sňatku civilního). Obecná úprava zde tedy ponechává na rozhodnutí soudů, které důvody budou znamenat neexistenci manželství.

Manželské majetkové právo má být nově založeno na zásadě dispozitivity, tzn. zákonný režim majetkového práva manželů se uplatní jen tehdy, kdy si manželé, resp. snoubenci nedohodnou jiný režim. Základní definice rozsahu společného jmění manželů zůstává věcně nezměnná, společné jmění je však rozšířeno o zisk (tj. výnos po odečtení nákladů) z toho, co náleží výhradně jednomu z manželů. Nově se navrhuje modifikace rozsahu společného jmění formou smlouvy, která by napříště nemusela být uzavřena formou notářského zápisu, nýbrž by postačovala písemná forma s úředně ověřenými podpisy kontrahentů. Modifikační smlouvy by pak byly vedeny v centrální evidenci. Výslovně je upravena ochrana třetích osob, jejichž práva bez jejich souhlasu nesmí být modifikační smlouvou dotčena. Rovněž se poskytuje výslovně ochrana ekonomickým zájmům druhého manžela a rodiny zákazem uzavřít takovou modifikační smlouvu, která by vyloučila schopnost manžela zabezpečovat rodinu.

Rovněž v problematice zániku manželství se výraznější změny nenavrhují. Dochází k subsumpci prohlášení za mrtvého jakožto důvodu zániku manželství pod zánik smrtí. Prohlášení za mrtvého tedy napříště není samostatným důvodem zániku manželství, protože se jedná pouze o zvláštní opatření pro případ smrti. Ani úprava rozvodu se od dosavadní úpravy příliš neliší. Zachována je ochrana manžela, který se na rozvratu převážně nepodílel a kterému by byla rozvodem způsobena zvláště závažná újma, napříště je tato ochrana časově neomezená. Zároveň mají pro zachování manželství svědčit

mimořádné okolnosti. Naopak ani v těchto případech nelze trvat na zachování manželství, pokud manželé spolu nežijí po delší dobu, než jakou lze považovat za přiměřenou okolnostem. Zároveň má být poskytnuta také ochrana nesvéprávnému dítěti. Manželství nemůže být rozvedeno, pokud by rozvod byl v rozporu se zájmem nesvéprávného dítěte manželů, který je dán zvláštními důvody. Tato ochrana je posílena také zachováním nutného rozhodnutí o poměrech dítěte, bez jehož existence manželství nemůže být rozvedeno. Obecně i nadále má platit jako jediný důvod k rozvodu manželství tzv. kvalifikovaný rozvrat, tj. rozvrat hluboký, trvalý a nenapravitelný, u něž nelze předpokládat obnovení manželského soužití. Podrobněji pak návrh občanského zákoníku upravuje následky zániku manželství v oblasti výživného a uspořádání majetkových práv a bydlení.

Žijeme v době, kdy na oblibě nabývá soužití muže a ženy bez uzavření manželství, jakož i v době vzrůstající tolerance vůči soužití osob stejného pohlaví. Právní řád České republiky nezná celistvý zákon upravující vztahy druha a družky, vznikající z faktického soužití. Právní úprava není komplexní, lze ji dovozovat pouze z několika málo ustanovení některých právních předpisů, především občanského zákoníku. V řadě evropských států (např. Nizozemí, Německo, skandinávské země) a v některých dalších zemích (např. Kanada, Jihoafrická republika) již byly schváleny zákony upravující partnerské soužití osob téhož pohlaví.

Také Česká republika se roku 2006 dočkala zákona o registrovaném partnerství, který podle mého názoru vyplnil mezeru v našem právním řádu, kterou bylo lze spatřovat v absenci možnosti partnerů stejného pohlaví právně upravit své vzájemné vztahy. Vstoupit do manželství dovoluje zákon o rodině jen muži a ženě. Tím však není pamatováno na osoby, pro které je uzavření manželství z

důvodu jejich sexuální orientace neakceptovatelné. I ony však často chtějí právně upevnit své vztahy a učinit je viditelnějšími. A to by jim v demokratickém státě nemělo být upíráno.

V důsledku existujícího liberalizačního trendu, o němž jsem se zmínila výše, lze očekávat v horizontu několika dalších let, resp. desítek let obdobnou úpravu i v dalších evropských zemích, které dnes institut registrovaného partnerství postrádají. Jak se registrované partnerství ujme v naší společnosti, ukáže čas. Budou-li zkušenosti dobré, věřím, že v dalších letech bude přistoupeno také k diskuzím o umožnění adopcí homosexuály.

Ve své práci jsem se pokusila poukázat na významné místo, které manželství v naší společnosti a právním řádu i přes jisté oslabení stále zaujímá, a zároveň připomenout i jiné formy partnerského soužití, které, ač ve stínu manželství, nabývají ve společnosti stále více na významu.

Seznam použité literatury

- Kincl, J. - Urfus, V. - Skřejpek, M.: Římské právo, C. H. Beck, Praha, 1995
- Malý, K. a kol.: České a československé právní dějiny, Linde, 3. vydání, Praha, 2003
- Flegl, V.: Významné mezinárodní dokumenty k ochraně lidských práv, C. H. Beck, Praha, 1998
- Pavlíček, V. a kol.: Ústava a ústavní řád České republiky, Komentář, 2. díl, Práva a svobody, Linde, 2. vydání, Praha, 2002
- Radvanová, S.: Manželství a rodina v ČSSR, Orbis, Praha, 1964
- Radvanová, S.: O rodině, manželství a dětech, Panorama, Praha, 1978
- Radvanová, S. - Zuklínová, M.: Kurs občanského práva, Instituty rodinného práva, C. H. Beck, Praha, 1999
- Hrušáková, M. - Králíčková, Z.: České rodinné právo, Masarykova univerzita a nakladatelství Doplněk, 2. vydání, Brno, 2001
- Hrušáková, M. a kol.: Zákon o rodině, Komentář, C. H. Beck, 2. vydání, Praha, 2001
- Holub, M.- Nová, H. – Hyklová, J.: Zákon o rodině, Komentář a předpisy souvisící, Linde, 7. vydání, Praha, 2005
- Hrušáková, M.: Rozvod a paragrafy, Computer Press, Praha, 2001
- Bakalář, E. - Novákovi, M. a D. a kol.: Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné, Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 1996
- Holub, M. a kol.: Občanský zákoník, Komentář, Linde, 2. vydání, Praha, 2002
- Časové řady základních dat demografické statistiky ČR v letech 1900 - 1999, Český statistický úřad, 2001

Právní předpisy:

- Zákon č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod
- Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 115/2006 Sb., o registrovaném partnerství

Odborné časopisy:

- Radvanová, S.: Portrét rodiny (na pozadí právního řádu), Sborník z konference Společnosti pro plánované rodičovství, Pardubice, 2003
- Radvanová, S.: Rodina jako zdroj statusových práv, Správní právo, Sborník 5 - 6, 2003
- Králíčková, Z.: České rodinné právo po vstupu České republiky do Evropské unie, Právní rozhledy 21/2005
- Telec, I.: Kritika přípravy odnětí svobody civilního nebo církevního sňatku, Právní rozhledy 3/2006
- Kovářová, D.: Výživné mezi manžely, Právo a rodina 4/2006
- Holub, M.: Registrované partnerství? Ani ryba ani rak, Právní rozhledy 9/2006

Internetové stránky:

- Dokumentační středisko pro lidská práva
- Český statistický úřad
- Registrované partnerství v Evropě
- Příprava zákona o registrovaném partnerství